
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र 1387 M 1387 विषय आयुर्वेद

नाव. औषधी संग्रह (MSS.)

लेखक/लिपीकार श्री धुं धर्माधिकारी

पृष्ठ 160 काळ – पूर्ण/अपूर्ण

औषधी संग्रहः

(Copy)

IR. 8 As.

ONE RUPEE EIGHT ANNAS

INDIA ONE RUPEE

EIGHT ANNAS INDIA

THOMAS DE LA RUE AND COMPANY LIMITED.

बयनामा लिख दिया धनी को नाम भोमो वल्द बाल्या जात मरेठा पेशा खेती सा॰ मो॰ चन्दोरा वड़ा तहसील मुलताई जीला बेतूल को लिख दिया तरफ से बुशाना वल्द छितरिया मरेठा पेशा खेती सा॰ मो॰ चन्दोरा बड़ा तहसील मुलताई जिला बैतूल ने ऐसा जो के मैने तुमसे मु॰ रु॰ ३००) अंकन तीन सौ कलदार पेश्तर पायाहु वास्ते खरचा खानगी व करजा दीगर अदा करने को सो वाजिब दुरुस्त है ईस के एवज में खेत जैल वास्ते हमेशा को बेच दिया व कवजा भी खरीददार को खेत बै शुदा पर दे दिया अब हमारा व हमारे वारसान का दावा व हक नहीं रहा व यह जायदाद कहीं रहन बै नहीं है॥ बयनामा राजी से खुस से तहसील मुलताई कचेरी

अथ औषधी संग्रहः

अथ रोगानुसारेण औषधानुक्रमणिका

~~अथ रोगाणामनुक्रमणिका~~

रोग	पृ.	रोग	पृ.	रोग	पृ.
वामक औषधें	१	संग्रहणी चिकित्सा	२२	मूर्च्छा रोगचिकित्सा	५३
रेचक ,,	२	अर्श रोग ,,	२४	मदात्यय (अव्यवस्थित मद्यपान)	५५
नूतनज्वर चिकित्सा	३	अग्निमांद्य ,,	२६	दाहरोगचिकित्सा	५६
वातज्वरचिकित्सा	४	अजीर्ण चिकित्सा	२८	उन्माद चिकित्सा	५८
पित्तज्वरचिकित्सा	५	विषूचिका चिकित्सा	३२	अपस्मार फेफरे मिरगी	५९
कफज्वर चिकित्सा	६	कृमि रोग चिकित्सा	३३	वातरोग चिकित्सा	६०
वातपित्तज्वर ,,	७	पांडुरोग चिकित्सा	३५	पित्तरोग ,,	६४
कफवातज्वर ,,	,,	कामला रोगचिकित्सा	३७	कफरोग ,,	,,
पित्तकफज्वरचिकित्सा	८	रक्तपित्त चिकित्सा	३९	वातरक्त ,,	,,
सन्निपातज्वर ,,	९	क्षयरोग चिकित्सा	४०	ऊरुस्तंभ चिकित्सा	६५
विषमज्वरचिकित्सा	१२	व्यवायादि शोष चिकित्सा	४३	आमवात ,,	६६
जीर्णज्वर ,,	१४	कासरोग चिकित्सा	४४	शूल ,,	६८
सर्वज्वरसामान्य ,,	१५	हिक्का (उचकी) चिकित्सा	४६	परिणामशूल चिकित्सा	७०
दुर्जलजनितज्वर ,,	,,	श्वासरोग चिकित्सा	४७	अन्नद्रवादिक शूलचीकित्सा	७१
ज्वरोपद्रव ,,	१७	स्वरभेद चिकित्सा	४९	उदावर्त चिकित्सा	७२
ज्वरातिसार ,,	१९	छर्दि रोग ओकारी ,,	५१	आनाह ,,	,,
अतिसार चिकित्सा	२०	तृष्णा चिकित्सा	५२	गुल्म ,,	७३

रोग	पृ.	रोग.	पृ.	रोग.	पृ.
हृद्रोग चिकित्सा	७५	अर्बुद	९५	नेत्ररोग	११९
मूत्रकृच्छ्र चिकित्सा	७६	श्लीपद	९६	शिरोरोग	१२१
मूत्रघात चिकित्सा	७७	विद्रधी	९७	स्त्रीरोग प्रदर	१२४
अश्मरी "	७८	व्रणशोथ	९९	सोमरोग	१२६
प्रमेह चिकित्सा	७९	भगंदर	१००	योनिव्यापत्	१२७
बहुमूत्र चिकित्सा	८१	उपदंश	१०१	वंध्यात्वचिकित्सा	१२८
मेदोरोग चिकित्सा	८२	कुष्ठरोग	१०३	गर्भिणीरोग	१२९
कार्श्य चिकित्सा	८३	शीतपित्तउदर्दवकोठचि.	१०६	सूतिकारोग	१३२
उदररोग "	८४	अम्लपित्त	१०८	स्तन्यरोग	१३४
प्लीहोदर चिकित्सा	८५	विसर्पविस्फोटकवतंतुरोग	११०	बालरोग	१३५
शोथ "	८८	मसूरिका	११२	विष	१३७
अंडवृद्धि "	८९	क्षुद्ररोग	११३	~~[illegible]~~ योगवाहि औषधें	१४०
अंत्रवृद्धि "	९०	मुखरोग	११४	वाजीकरणयोग	१४१
गलगंड "	९१	दंतमूलरोग	११५	क्षारवलवणकथनवत्यांचेगुण	१४२
गंडमाला "	९२	तालूवकंठरोग	११६		
अपची "	९३	कर्णरोग	"		
ग्रंथी "	९४	नासारोग	११७		

रोग	पृष्ठ
अष्टमहारसवत्यांचेगुण	१४३
अष्टउपरसव "	१४५
अष्टसाधारणरस "	१४६
रसायनोपयोगीद्रव्यें	१४८
महारत्नेवत्यांचेगुण	१५१
उपरत्ने "	१५३
नवमहाविषेवत्यांचे "	१५५
उपविषेवत्यांचेगुण	"
अष्टधातुव "	१५७

॥श्रीगणेशायनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ श्री गुरुभ्योनमः॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः॥

रोग्याची अष्टविध परीक्षा

रोगाक्रांत शरीरस्य स्थानान्यष्टौ परीक्षयेत्॥ नाडी[1] मूत्रं[2] मलं[3] जिव्हां[4] शब्दं[5] स्पर्श[6] दृग[7] आकृती[8]:॥१॥

१ नाडीपरीक्षा- कोणत्याही वैद्याने प्रथम नाडी जिव्हा व मूत्र यांची परीक्षा करावी नंतर रोग्याची चिकित्सा करावी त्याप्रमाणे देशकाळ वय बलाबल व परिस्थिती पाहून चिकित्सेला आरंभ करावा. पुरुषाची उजवे हाताची व स्त्रीची डावे हाताची नाडी पहावी. स्नान केलेला, भोजन केलेला, तेल लावलेला, क्षुधावंत, तहानेने युक्त व निजलेला यांची नाडी चांगली समजत नाही. सकाळी उठून शौच मुखमार्जनादि करून स्वस्थ झालेल्याची नाडी प्रहर दिवसाचे आंत पहावी. रोग्याचा हात कोपराजवळी किंचित् वाकवून सरळ करून बोटे विस्तृत करून कोणताही दाब व पीडा नसतांना आंगठ्याचे मुळाजवळ तर्जनी मध्यमा व अनामिका या तीन बोटांनी क्रमाने वात पित्त व कफ पहावे. नाडी धरून सोडून पुन्हा पुन्हा पहावी. वात अधिक असतां तर्जनीखाली पित्त असतां मध्यमेखाली व कफ अधिक असतां अनामिकेखाली नाडी जोराने उडत असते. याप्रमाणे वातकोपाने तिर्यग्गती वक्र होते. पित्ताने उडतउडत चालते व कफाने मंद होते. व सन्निपाताने फार जलद होते. वातपित्त दोन दोषाने वक्र व उडती होऊन पहिल्या दोन बोटांनी समजते. व वातकफाने मंद व वक्र होऊन पहिल्या व तिसऱ्या बोटांनी समजते. पित्त व कफाची उडती व मंद होऊन पुढल्या दोन बोटांनी समजते. सन्निपाताची मधून जोराने व मधून थांबून तीन्ही बोटांखाली समजते. ज्वराची नाडी उष्ण व वेगवती असते. कामक्रोधाची वेगाने वाहते. चिंता व्याकुळता व भयाची क्षीण होते. जठराग्नि मंद असतां व धातू क्षीण असतां नाडी मंद होते. अग्नि प्रदीप्त असता वेगाने. क्षुधातुराने युक्त असता चपळ व तृप्त असतां स्थिर वाहते. ज्याची नाडी मध्ये सूक्ष्म असून दोहीकडे विशेष व्यक्त होते त्यास लौकर मरण येईल असे जाणावे. ज्याची नाडी उष्ण व वक्रगतीने चालून घसा कफाने भरलेला आहे त्याचे आयुष्य दुर्लभ आहे असे जाणावे. वैद्याने नाडी पाहिल्यावर हात धुतला असतां त्याला रोगसंसर्ग लागत नाही. नाडीपरीक्षा नेहमीच्या अभ्यासानेच होते.

२ मूत्र परीक्षा — काचेच्या अथवा काशाच्या पात्रांत पहाटेस रोग्याचे मूत्र पहिली व शेवटची धार टाकून मधली धरावे. वातकोपांत मूत्र पांडुरवर्णाचे असून कफांत फेसाळलेले व पित्तांत लालवर्णाचे असते. (किंवा नीळसर)
दोन दोषांत मिश्र वर्णाचे असून सन्निपातांत काळ्या रंगाचे असते. मूत्राची दुसरी अशी परीक्षा आहे की — मूत्रावर गवताचे काडीने हळूंच तेल बिंदू टाकावा. तो लगेच पसरला तर रोगी साध्य. पसरला नाही तर कष्ट साध्य. व तळास गेला तर असाध्य. वात प्रकोपाने तैलबिंदु सर्पासारखा पित्त प्रकोपाने छत्रासारखा व कफ प्रकोपाने मोत्यासारखा पसरतो.

३ मलपरीक्षा — वातरोग्याचा मळ कृष्णवर्णाचा असून पित्त रोग्याचा पिवळट असतो कफरोग्याचा श्वेत असून किंचित् रक्तवर्ण असतो. व ~~अपक्क असतो~~ किंवा अपक्क असतो. दोन दोषांचा मिश्रित असून अजीर्णांत अपक्व असतो. प्रखर अग्निवानाचा शुष्क असून मंदाग्न्याचा पातळ असतो. जलोदरांत पांढरा व दुर्गंधीयुक्त असून क्षयांत काळसर, व आमवातात पिंवळा असून कमरेत वेदना असतात. अतिशय काळा, पांढरा, पिवळा तांबडा व अतिशय उष्ण मृत्युदायक जाणावा. मलपरीक्षा करण्याची रीति —

४ जिव्हापरीक्षा — ज्या रोग्याच्या शरीरांत वात अधिक असतो त्याची जीभ शीत असून खरखरीत व स्फुटित होते. पित्त अधिक असतां तांबडी व काळी अशी जीभ होते. कफ अधिक असतां पांढरी सफेद व बुळबुळीत, चिकट अशी जीभ होते. सन्निपात असता काळी कंटक युक्त व शुष्क अशी जीभ होते. ज्याच्या जिभेवर मिश्र लक्षणे दिसतात त्याचे शरीरांत मिश्रदोष कुपित झाले आहेत असें समजावे. मरणकाळची खरखरीत असून आंत ओढलेली, फेसयुक्त कठीण लाकडासारखी व चलनवलन रहित अशी असते.

५ शब्दपरीक्षा — वायूचा कोप झाला असता शब्द हलका हलू, पित्ताचा कोप झाला असतां शब्द ~~स्पष्ट~~, कफाचा कोप असता शब्द जड व घरघरयुक्त. आणि तीन्ही दोषांचा कोप झाला असता शब्द तीन्ही लक्षणांनी युक्त असा कंठातून बाहेर येतो.

६ स्पर्श परीक्षा — वातरोग्याचे अंग शीतल व खरखरीत असून, पित्तरोग्याचे उष्ण असते, व कफरोग्याचे ओंलचिकचिकीत असते. सन्निपाताचे ठिकाणी ही तीन्ही लक्षणे असतात.

७ नेत्रपरीक्षा — वाताचा प्रकोप झाला असता नेत्र रूक्ष, धूम्रवर्ण, भेसुर, व अभ्यंतरी दाहयुक्त व चंचल असतात. पित्त प्रकोपाचे पिवळट, तांबुसवर्ण, हिरवट, दिव्याचा द्वेष करणारे व दाहयुक्त असतात, व कफ प्रकोपाचे स्निग्ध पाण्याने भरलेले श्वेतवर्ण व हीन तेज असतात. दोन दोषांचे मिश्रवर्ण असून त्रिदोषांचे श्यामवर्ण वाकडे थिजल्यासारखे झापड व मोहयांनी युक्त किंवा तांबडे व भयंकर असतात. ज्याचा एक डोळा मिटला असून दुसरा भयंकर असतो. किंवा ज्याच्या डोळ्यातीक बाहुली पहातनाही. ज्याचे डोळे वक्र होऊन वर जातात. व ज्याच्या तारका थरथर कापतात तो रोगी असाध्य असतो.

८ मुखस्वरूपपरीक्षा — वातप्रकोपांत मुख तुरट होत असून पित्तांत तिखट होते. कफांत मधुर व आंबट होऊन त्रिदोषाचे तीन्ही लक्षणांनी युक्त असते. अजीर्णाचे तुरट असून अग्निमांद्यांत तुरट चवीचे असते. वातरोगांत

शरीर निस्तेज विचित्रवर्ण काळसर असून पित्तकोपांत पीतवर्णाचे असते. कफकोपांत मुखकळाहीन असून तेलकट वडोळे चिकट त्यासारखे असतात.

औषधीगण

दीपनगण— तीनप्रकारची पिंपळी, तीन प्रकारचा पिंपळीमूळ, एरंड. तेजवळ, कायफळ, भारंगमूळ, पुष्कर मूळ, श्वेतवरक्त चित्रक, धने, अजमोदा, चारप्रकारचे जिरे, दोन प्रकारची शिरणी,

पाचनगण— पाषाणभेद, मिरे, ओवा, जलशिरस, सुंठ, चवक, गजपिंपळी

लवणगण— सांबरमीठ, समुद्रमीठ, बिडलोण, पादेलोण, सैंधव, वांगडखार, द्रोणीचे मीठ.

क्षारगण— सज्जीखार जवखार टाकणखार पादेलोण पळसखार सिळकांड्याखार आघाडाखार

विरेचनगण— बाहवा. कपिळा. कटकी. कंकोळ. वारुणी. शिवलिंगी. नागदवणी. दांती. रेटू. सोनामुखी. रेवाचिनी कडू वृंदावन जपाळ.

वमनगण— माळकांगोणी. पिसोळा. भोंवाच्याकळंकु. गेळफळ. माशी. देवडांगरी.

पौष्टिकगण— वंशलोचन चित्रक अष्टवर्गसोपारिनी. निंफ. शाळन्येनी. नागकेशर तालिसपत्र. नवखीर बेखंड. गोखरु रोहिणी कुहीली. हिरवेमूळ.

कषाय कल्पना

पंचकषाय – अंगरस[1] कल्क[2] काढे[3] हिम[4] व फांट[5] या भेदाने कषाय ५ प्रकाराचे आहेत हे एकापेक्षा एक गुणांनी हलके जाणावे.

१ अंगरस – अद्रुषित ओली वनस्पति आणून लगेच कुटून फडक्यांत गाळून जो रस निघतो त्यास अंगरस म्हणतात.

प्रकार २ रा – सुके औषध १ तोळा चूर्ण करून दुप्पट पाणी मडक्यांत घालून एक रात्र भिजत ठेवून प्रातःकाळी कुसकरून गाळून घेणे.

प्र. ३ रा – सुकल्यामुळे स्वरस निघत नसता थोडे कुटून ८ पट पाणी घालून मंदाग्नीवर शिजवून चतुर्थांस उतरवून रस गाळावा.

पहिला स्वरस जड असल्यामुळे २ तो. दुसरे ३ तो. पावेतो सेवन करावे.

२ कल्क – औषध ओले असतांना सेंचवसुके असतां पाणी घालून बारीक वाटावे त्याला कल्क म्हणतात. यांत दूध तूप तेल ही दुप्पट घालावी. साखर व गूळ समान घालावी. दुधादि पातळ पदार्थ चौपट घालावेत.

३ हिम – चार तोळे औषध चांगले कुटून ६ पट पाणी घालून एक रात्र भिजवून सकाळी कुसकरून गाळून घ्यावे यास हिम म्हणतात. याचे प्रमाण ८ तोळे पावेतो जाणावे. यांत टाकावयाचे औषधी यान काढ्याप्रमाणे जाणावे याला थंड काढा म्हणतात.

(ह्ली ३ तो.)

४ काढा – चार तो. औषध थोडे कुटून १६ पट पाणी घालून मंदाग्नीवर कढवून अष्टमांश उतरून गाळून घ्यावे त्याला काढा म्हणतात. हा थोडा गरम घ्यावा. यावर शिजतांना झाकण ठेवू नये. यांत साखर घालणे ती वात-रोगावर १/४ पित्तज्वर १/८ कफावर १/१६ मध पित्तावर १/१६ वातावर १/८ कफावर १/४ जिरे गुग्गुळ जवखार सैंधव शिलाजित हिंग त्रिकटु ४ मासे (ह्ली ३ तोळे १२ मासे) कल्क चूर्ण दूध तूप गूळ तेल मूत्र हे १ तो.

कालेयानाप्रमाणे अर्थ घ्यावे:

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः ॥

अथ औषधी संग्रहः

औषधाचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
वामक औषधें		
सैंधव किंवा सामुद्रलवणास रुईचे चिकाची ३ न्हांत एकभा घना देऊन गाईचे दुधाशी अर्धा तोळा घेणे	सामान्य ओकारी होण्यास	रसचंडांशु
पाण्यांत सैंधव घालून घेणे	अजीर्णावर वमन	निघंटरत्नाकर
पिंपळी गेळफळ व सैंधव यांचे चूर्ण कोमट पाण्यावरोबर घेणे	कफदोषावर वमन	”
पडोळे अडुळसा कडुलींब यांचा रस किंवा काढा थंड पाण्याव रोबर घेणे	पित्तदोषावर वमन	”
गेळफळाचे चूर्ण दुधातून घेणे	कफवायुदोषावर वमन	”

रेचक औषधें

औषधाचे नाव	रोगाचे नावे	ग्रंथाचे नाव
एरंडेलतैलयोग - शुद्ध एरंडेलतेलांत त्रिफळ्याच्या काढा	रेचक	निघंटरत्नाकर
दुप्पट किंवा दूध मिश्र करून घेणे		
इच्छाभेदीरस प्र.१ - टाकणखार १ पारा १ मिरे १ गंधक १ सुंठ २	"	रसचंडांशु
शुद्धजपाळ ९ यांचा खल करून १ गुं. थंडपाण्याबरोबर		
इच्छाभेदीरस प्र.२रा - जपाळ ८ गंधक २ सुंठ ३ मिरे २ पारा	रेचक व शूळ. गुल्म. प्लुकुष्ठे. पित्तज	"
१ टाकणखार १ लिंबाचेरसात खलून प्र. १ गुं. घेणे	व्यविकार. भगंदर हृद्रोगनाशक	
सर्वांगसुंदररस - पारागंधक वचनाग जपाळ सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा	सर्व ज्वर आमवात श्वास खोकला	"
बेहडा आवळकठी टाकणखार ही समभाग एकत्र खलून	मंदाग्नि यावर उपाय.	
प्र. १ गुंज घेणे.		
सोनामुखी बाळहिरडे पिंपळी किंवा कडीशेप एकेक भा. सैंधव किंवा संचळ मळशुद्धीचे चूर्ण (सकाळीच		सुबोधवैद्यक
अर्धाभा. यांचे चूर्ण प्र. ३ मासे रात्री ऊनपाण्याबरोबर घेणे. होतात)		
बाळहिरडे २, सुंठ १, सैंधव १ यांचे चूर्ण प्र. ३ मासे लिंबूरसातून घेणे	अजीर्णनाशक पाचक व रेचक	

रेच पुरेसे झाल्यास ते बंद होण्यास तूप खिचडी व ताक,

दहीभात किंवा तूपभात खावा; अफू किंवा आनंदभैरवरस घ्या. रेच बंद करण्याचा उपाय

ज्वरचिकित्सा

औषधाचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
नूतन ज्वर चिकित्सा		
ज्वरधूमकेतुरस - पारागंधक हिंगुळ समुद्रफेस ही समभाग	नूतनज्वरावर	रसचंडांशु, निघंटरत्नाकर
एकत्र खलून एकवेळ आल्याचे रसातून ३ दि. घेणे		
विश्वतापहरणरस - पारागंधक ताम्रभ. निशोत्तर कडुकी जपाळ	"	निघंटरत्नाकर
पिंपळी कुचला हिरडा यांचे चूर्ण धोतऱ्याचे रसांत एक दि.		
खलून प्रमाण १ तेर वाल आल्याचे रसातून घेणे पथ्य-		
मुगाच्या यूष व लघु अन्नभोजन		
कटुक्यादिकाढा - पिंपळी कडुकी नागरमोथा पिंपळमूळ हरी-	"	"
तकी यांचा काढा घेणे.		
ज्वरकेसरिका - पारागंधक वचनाग सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा।	नूतन विषम भूतज्वर प्लीहा	रसचंडांशु
आवळकठी जपाळ समभा. माकाचे रसांत खलून प्र. १ गुं. यो	अग्निमांद्य अजीर्ण शूळ	
ग्य अनुपानातून घेणे. नारिकेळजळातून सर्वज्वर, खडी	गुल्म कुष्ठ नाशक पित्तज...	
साखरेशी पित्तज्वर, मीरपुडीशी, सन्निपातज्वर पिंड विकार नाशक.		
जी व जीरेपुडीशी दाहज्वर नाशक. प्र. मुळास मोसी. लेपदे		

वातज्वरचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
हिंगुलेश्वर रस किंवा पिप्पल्यादि चूर्ण – पिंपळीहिंगु वचनाग समभाग एकत्र खलून १ते २ गुंज मधावरोवर	वातज्वरावर	रसरत्नांकुश निघंटरत्नाकर
गुडुच्यादि काढा – गुळवेल सुंठ नागरमोथा व धमासा यांचा काढा	"	वैद्यजीवन वैद्यामृत
शुंठ्यादि काढा – सुंठ गुळवेळ पिंपळमूळ यांचा काढा किंवा धने देवदार रिंगणी व सुंठ यांचा काढा वातज्वरावर पाचक	" पाचन	निघंटरत्नाकर वैद्यामृत
शुंठ्यादि पाचन – सुंठ किराइत नागरमोथे गुळवेळ प्रत्येकी धमासे व ४० तो. पाण्यात अष्टमांश काढा पचनाकरिता देणे	" "	"
विजयाचूर्ण योग – शत्रीं भांग भाजून तिचे एक मासा चूर्ण मधा वरोवर घ्यावे. निद्रानाशावर उपाय निद्रानाश अतिसार संग्रहणी व अग्निमांद्यावर		"
गुडादि चूर्ण – गुळावरोवर पिंपळमुळाचे चूर्ण घ्यावे	"	"
सिध्दौषध – कावळीचे मूळ रोग्याचे शेंडीस बांधावे	"	"
चित्रकमूळ चूर्ण – गुळावरोवर देणे	"	बलौषधि गुणादर्श

पित्तज्वरचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
गुडुच्यादि काढा – गुळवेल आवळकी पित्तपापडा किंवा कुटकी पित्तपापड्याचा काढा	पित्तज्वर नाशक	वैद्यजी निघंट.
देवदार्वादि पाचन – देवदार धने सुंठ रिंगणी डोरली काढा	पित्तज्वरावर पाचन	निघंटरत्नाकर
किरातादि काढा – किराइत कटुकी नागरमोथा पित्तपापडा व धमासा यांचा काढा.	पित्तज्वर नाशक	वैद्यजीवन
धन्वंतरी वटि – हिंगुळ १ पांढरे मिरे २ लिंबूरसांत खलून प्र. १-२ गुंज साखरे बरोबर घे. पित्तज्वर दाह घाबरा नाशक गु-ळवेलीचे सत्वाशी घेतल्यास जास्त गुणकारक.	"	
गुळवेल सत्व – साखरे बरोबर घेणे	"	नि. र. (दाहचिकीत्सेत)

कफज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
नीरदादिपाचन- नागरमोथा सुंठ धमासा अडुळसा यांचा काढा	कफज्वरावर पाचन	निघं. र. वैद्यामृत
कफकुठाररस- पारा गंधक सुंठ मिरे पिंपळी ताम्रभ. लोहभ. या- यांचे एकत्र खल करून रिंगणी फळे कडुकी व काळाधोतरा यांच्या रसाच्या एकेक भावना देऊन प्रमा. १ गुं. विडे पानावरोबर	कफवातज्वर नाशक	रसचंडांशु
निदिग्धिकादि काढा- रिंगणी गुळवेल पिंपळी व सुंठ यांचा काढा	,,	नि. र.
वासादि काढा- अडुळसा रिंगणी व गुळवेल काढा मध घालून	,,	,,
मुस्तादि काढा- नागरमोथा धमासा व सुंठ यांचा काढा	,,	,,

वातपित्तज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
पंचभद्रादि काढा- पित्तपापडा नागरमोथा गुळवेल सुंठ किं. शाडत याचा काढा घेणे	वातपित्तज्वर नाशक	नि. र. वैद्यजी. वैद्यामृत.

वातकफज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
क्षुद्रादि काढा- रिंगणी गुळवेल सुंठ पुष्करमूळ (एरंडमूळ) यांचा काढा वातकफज्वर त्रिदोषज्वर दमा खोकला अरु. दमा कास अरुचि व शूळनाशक यी व पार्श्वशूळ नाशक	विशेष कफवातज्वर त्रिदोषज्वर	निघंट. शारंगधर.
आरग्वधादि काढा- बाहवा शेंग मगज पिपळमूळ नागरमोथा कडुकी हरीतकी यांचा काढा	वातकफज्वर नाशक	नि. र. वैद्यामृत शार्ङ्ग.
कल्पतरुरस- पारा गंधक वचनाग मनशीळ यकणरपार एकेक भा. सुंठ २ पिंपळी ८ मिरे ८ एकत्र खलून १ गुं. प्रमाण आल्याचे रसातून घेणे. याचे नस्य नाकातून घेतल्यास हा. गुस्त घेतल्यास वातकफनाश. मस्तक दुखी, मोह, बडबड, शिंक प्रतिबंध नाशक	वातकफज्वर दमा खोकला शैत्य अग्निमांद्य अरुचिनाश.	नि. र.

औषधी	रोग	ग्रंथ
चतुर्भद्रकाढा- किराइत नागरमोथा गुळवेल सुंठ्या काढा	वातकफज्वर नाशक	निघंट रत्नाकर

पित्त कफ ज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
लोहितचंदनादि काढा- रक्तचंदन पद्मकाष्ठ धने गुळवेल दाहा तहान व वांति नाशक कडुलिंबाची साल काढा		नि·र· वैद्यजी· वैद्यामृत·
कडुकी चूर्ण- कडुकीचूर्ण ४मा· साखर ८मा· ऊनपाण्याबरोबर घेणे·	पित्तकफज्वरावर (रेचक)	नि·र·
नागरादि काढा- सुंठ इंद्रजव नागरमोथा कडुकी चा काढा पीपळी चूर्ण घालून घेणे·	"	"
द्राक्षादि काढा- द्राक्षे बाह्वा शेंग भगज कडुकी नागरमोथा पिंपळ मूळ धने यांचा काढा		"

सन्निपात ज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कंटकार्यादि पाचन- रिंगणी डोरली सुंठ धने देवदार काढा	सर्वज्वर पाचक व नाशक	नि·र·
मृतसंजीवनी किंवा आनंद भैरवी वटिका- वचनाग सुंठ मिरे पिंपळी गंधक टाकणखार ताम्रभ· शुद्ध धोतरबी हिंगूळ भांगेच्या रसांत एक दिवस खलून प्रमाण १ ते २ गुंज गोळी घे सुंठ मिरे पिंपळीचे चूर्ण घालून ऊन रुईच्या मुळाच्या काढा घेणे·	"	रसचंडांशु
पंचवक्त्ररस- पारा गंधक टाकणखार मिरे वचनाग समभाग धोतऱ्याचे रसांत १ दि· खलणे प्र· १ गुं· आल्याचे रसांतून	सन्निपातज्वरावर	नि·र· "
वेताळरस- पारा गंधक वचनाग हरताळ यांची कज्जली प्र·१ गुं·	सर्व संन्निपातावर	रसचंडांशु
सन्निपात भैरवरस- वचनाग गंधक ताम्रभ· सोमल एकेक व सर्वा बरोबरीने पारा घेऊन कज्जली निर्गुडी तुळस व आल्याचे रसांत एकेक दि· खलून मोहरी प्रमाण गोळ्या घेणे·	सन्निपातादि रोग नाशक	" "

औषधी	रोग	ग्रंथ
अंजनभैरव रस - पारा घेळा द्भ. पिंपळी गंधक एकेक भा. व सर्वां चे सिप्पट जयपाळबीज लिंबुरसात ८ दि. खलणे अंजन सन्निपातनाशक आहे	सन्निपातावर अंजन	रससंग्रह
मृत्युंजय रस - बचनाग मिरे पिंपळी गंधक टाकणखार एकेक भा. हिंगुळ २ भा. खलून मुगाएवढ्या गोळ्या घेणे.	सन्निपातावर	”
शुंठ्यादिकाढा - सुंठ देवदार कचोरा पित्तपापडा रिंगणी कुटकी किराइत नागरमोथा धमासा यांचा काढा पिंपळीचूर्ण व मध घालून घेणे	त्रिदोषज्वर जीर्णज्वर खोकला विषमज्वर नाशक	निघंट. वैद्यामृत.
गुडुच्यादिकाढा - गुळवेल रक्तचंदन पद्मकाष्ठ सुंठ इंद्रजव धमासा हिरडे बाहवा गेंग मगज वाळा पहाडमूळ धने नागरमोथा कुटकी, यांचा काढा पिंपळी चूर्ण घालून घेणे.	अवष्टंभ, ओकारी, शोष, अरुची, शापड, खोकला, दमा, वगैरे नाशक	नि. र. वैद्यामृत शारंगधर.
सैंधवाद्यंजन - सैंधव मनशीळ मिरे मधात उगाळून डोळ्यांत अंज.	मूर्छा नाशक	नि. र.
आमलक्यादि लेह - गरम राखेत आवळा भाजून द्राक्षे सुंठ व मध मिश्र करून लेह चाटावयास देणे. ~~श्वास~~	खोकला श्वास मूर्छा अरुचीवर	”
आर्द्रकादि चाटण व नस्य - सुंठ मिरे पिंपळी व सैंधव चूर्ण आल्याचे रसांत घालून रस रोग्यास चाटवावा किंवा मिरे उगाळून त्याचे नस्य रोग्याचे नाकांत करावे.	शुद्धीवर येण्यास उपाय	नि. र.

औषधी	रोग	ग्रंथ
कल्पतरु नस्य - कल्पतरु रसाचे नस्य द्यावे (पारा गंधक वच नाग मनशीळ टाकणखार एकेक भा. सुंठ २ मिरे पिंपळी ८-८ भा. वेखंड नवसागर शेंकाप्रातीं यांचा २१ पुट खल करून) नस्य नाकातून देणे	कफवातजन्य मस्तकदुःखी नाशक	नि. र.
शिरोर्तिहर रस - सुंठ ॥ मिरे ॥ पिंपळी ॥ बचनाग । पिंपळसाली चीराख ॥॥ यांचा वराचे वेड खल करून प्र. १ गु. चूर्ण नाकांत ओढणे.	कपाळदुखी नाशक	र. च.

विषमज्वर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ·
मार्कंडयादिरेचक- भुईतरवड (सोनामुखी) बाळहरडी काळीद्राक्षे मोठे जिरे यांचा काढा विषमज्वर पाचक व रेचक.	विषमज्वरावर पाचन व रेचन	नि·र·
महौषधादि रेचक- सुंठ पिंपळमूळ बडीशेप सोनामुखी बाहवा शेंग मगज व बाळहिरडे काढा जवखार व सैंधव घालून देणे	पाचक व रेचक	״
कुमार्यादिवमन- गरम पाण्यांत कोरफडीचे मूळ १० मासे उगाळून देणे. शरीरातील दोष पडून पुष्कळ दिवसाच्या विषम ज्वर जातो.	विषमज्वरावर	״
मुस्तादिकाढा- नागरमोथा रिंगणी गुळवेल सुंठ आवळकठी काढा मधपिंपळी घालून देणे.	״	״
महाज्वरांकुशरस- पारा गंधक वचनाग एकेक भा· धोतराबी ३ सुंठमिरे पिंपळी १२ यांचे चूर्ण खलून २ गुं· आले किंवा लिंबू रसातून देणे.	एकाहिक द्व्याहिकादि त्रिदोष ज्वर नाशक व सर्व ज्वर नां·	नि·र· रसचंद्रांशु
हिंगुळयोग- हिंगुळ व वचनाग एकत्र समभा· खलून एक गुंज चूर्ण घेणे·	ऐकाहिकादि ज्वरनाशक	״
जीरकादिकाढा- कारलीरसांत जीरेपूड घालून देणे	थंडी वाजून आलेल्या ज्वरावर	״
रास्नादिकल्क- रास्ना सुंठ पिंपळीचा कल्क ऊन पाण्याबरोबर	शीतज्वर खोकला दमा अग्निमां·	״
पथ्यादि-चूर्ण- हरीतकी इंद्रजव चूर्ण· १ तो· गुळाबरोबर खाणे	शीतज्वरावर·	״
आरोग्यरागीरस- पारा गंधक पिंपळमूळ वंशलोचन जपाळ सुंठ मिरे शिंपली पंचलवण, बिडलोण बिब्याचे पानरसांत खलून २ गुं· दोन बिब्याचे पानांबरोबर देणे।	सर्व ज्वर व सान्निपात नाशक	निघंटरत्नाकर

औषधी·	रोग	ग्रंथ·
नागरादिकाढा- सुंठ पित्तपापडा धमासा किंवा चिराइत नागरमोथा गुळवेल धमासा यांचे काढ्याने हाडीज्वर नाशक	हाडीज्वर जीर्णज्वरनाशक	नि·र·
कडूलिंबकाढा— कडूलिंबाच्या अंतर सालीच्या काढ्यांत धने व सुंठ यांचे चूर्ण घालून देणे· तावडतोब गुण येतो· कोयनेल पेक्षा सरस	विषमज्वर वहिवतापावर	वैद्यकवानिधी (कडूलिंबप्र·)
कुबेराक्षयोग- भर्जित सागरगोटी २ मिरे १ प्र·॥· मासा थंडी येण्याचे पूर्वी दोन द्यावे	थंडी भरून येणाऱ्या ज्वरावर	
ज्वरांकुश- पांढरा सोमल चुन्याचे निवळीत १ प्रहर शिजवून १ गुं· साखर किंवा तुपाबरोबर घेणे	सर्व शीतज्वर नाशक	र·चं·

जीर्णज्वरचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
निदिग्धिकादिकाढा- रिंगणी सुंठ गुळवेळ काढा पींपळीचूर्ण घालून घेणे	जीर्णज्वर अरुची खोकला शूल श्वास अग्निमांद्य पायु पडसे नाशक	नि॰र॰
तिक्तादिकाढा- कडकी पित्तपापडा किराइत नागरमोथा गुळवेळ काढा घेणे	उलटलेल्या ज्वरावर	,,
जीर्णज्वरांकुश रस- पारा १ गंधक २ टकणखार २ वचनाग १ मीरे ५ कायफळ ५ जपाळ ५ खलून शक्तीप्रमाणे मात्रा घेणे	जीर्णज्वरनाशक	रसचंडांशु
तिक्तादिकाढा- कडकी वाळा चिकणामूळ धने पितपापडा नागरमोथा काढा	पुन्हा आलेल्या ज्वरावर	नि॰र॰
सुवर्णमालिनी वसंत- सुवर्ण १ मौक्तिक २ हिंगूळ ३ पांढरेमीरे ४ खापरी ८ खलून ३ तोळे गाईचे लोण्यास खलून लिंबुरसांत खलून मग पचन नाहीसा होईतो लिंबुरसांत खलणे प्र॰ १ ते २ गुं॰ मधपींपळीत	सर्व रोगावर जीर्णज्वर क्षयनाशक पथ्य- दुधभात	,, रसचंडांशु
लघुमालिनीवसंत- कळखापरी २ मीरे १ चूर्ण यांच्या अर्धा भाग गाईलोण्या तखलून स्निग्धता जाईतो लिंबुरसात खलणे प्र॰ १ ते २ वाल्ह मध पिंपळीतून घेणे पथ्य दुधभात	जीर्णज्वर धातुगतज्वर स्त्री- तिसार मुत्रव्याध पित्तदोषावर	,, ,,

दुर्जलजनितज्वरचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
शुंठ्यादिकल्क- सुंठ मरीस हीरडे कल्क भोजनापूर्वी सेवणे	नानादेशातील पाण्यापासून बचाव	नि॰र॰
आर्द्रकादिचूर्ण- सुंठ जवखार चूर्ण ऊनपाण्याबरोबर देणे	,,	,,

सर्वज्वर सामान्य चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कटुक्यादिकाढा- कटुकी पिंपळमूळ नागरमोथा हरीतकी बाहवाशेंगमगज यांचा काढा घेणे.	सर्वज्वर नाशक	नि.र.
आमलक्यादिचूर्ण- आवळकाठी चित्रक हरीतकी सें पव पिं पक्व चूर्ण-	ज्वर नाशक मलभेदक दीपन पाचन कफनाशक	,,
गुडुच्यादिकाढा- गुळवेल कडूलिंब धने पद्मकाष्ठ रक्तचंदन का.	सर्वज्वर तृषा ओकारीवर	,,
त्रिभुवनकीर्तिरस- हिंगुळ वचनाग सुंठ मिरे पिंपळी टाकणखार पिंपळीमूळ खलून तुळस आले धोतरा रसाच्या ३ भावना देणे प्र. १ गुं. आल्याचे रसातून.	सर्वज्वर व सन्निपातावर	,, रसचंडांशु
सूर्यरस- वचनाग १ टाकणखार २ जपाळ ३ हिंगुळ ४ खलून प्र. १ गुं. घेणे	तत्काळ ज्वर नाशक	रसचंडांशु
ज्वरमुरारीरस- कळस्यापरीस लिंबूरसाच्या २१ भावना देऊन ताज्या लोण्यात खलणे प्रमा. २ वाल माखेश्वरावर	तत्काल ज्वरनाशक	नि.र.
नागरादिकाढा पाचन- सुंठ देवदार धने रिंगणी मोठरिंगणी या पांच औषधांचा काढा सर्वज्वरपाचन	सर्वज्वरावर पाचन	शार्ङ्गधर

ज्वरोपद्रव चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
पिप्पल्यादि चूर्ण- पिंपळी कायफळ काकडशिंगी चूर्ण मधांतून	भयंकर श्वास नाशक	नि॰ र॰
आल्याचे रसांत सैंधव घालून तोंडात धरण्यास मिश्रण देणे किंवा आवळकठी द्राक्षे साखर मिश्रण तोंडात धरणे	अरुचि चिकित्सा	
पाण्यात सैंधव जिरे घळवून त्याचे नस्य देणे. तिरव्ट संठीचे चूर्ण किंवा काढा साखर घालून द्यावा, हिंगाच्या धूर देणे.	उचकीवर उपचार.	,,
अश्वत्थ क्षार – पिंपळाची वाळली साल जाळून पाण्यांत गाळून घेणे	उचकी व वांति नाशक.	,,
पिंपळी पिंपळामूळ बिहाडा व सुंठेचे चूर्ण अडूळसा रस किंवा मधातून घेणे.	कास चिकित्सा.	,,
लवंगादि वटि – बिहाडा मिरे व लवंगा कुंकुमा खैराचा काथ र भाभळीच्या काढ्यांत घोटून गोळी तोंडांत धरणे	,,	,,
गुळवेळ काढा थंड झाल्यावर मध घालून घेणे.	वांति नाशक.	,,
पाठादि काढा – पहाडमूळ गुळवेळ पितपापडा नागरमोथा सुंठ किराइत इंद्रजव काढा घेणे	ज्वरातील अतिसारावर	
हिरडे बाहवा शेंग मगज कडुकी निशोत्तर आवळकठी काढा	मलबद्धतेवर	
अश्वपुरीषयोग – घोड्याचे सुकलेल्या लीद्याचा धूर	उचकीवर उचकी नाशक योगराज आहे.	नि॰ र॰

औषधी	रोग	ग्रंथ

ज्वरातिसार चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
आनंदभैरव रस - हिंगूळ बचनाग सुंठ मिरे पिंपळी टाकणखार गंधक लिंबुरसात २ प्रहर खलून प्र. १ ते २ गुंज	खोकला श्वास अतिसार संग्रहणी सन्निपात बालविकार अग्निमांद्यावर	रसचंडांशु
मृतसंजीवनी वटी - पिंपळी बचनाग एकेक भा. हिंगूळ २ लिंबुरसांत मुक्यांचे वी (वटी) गोळी थंडपाण्याचे घोटावरोबर घेणे.	ज्वरातिसार विशूचिका व सन्नीपात नाशक	,,
हरडादि पुटपाक - हिंगूळ १ अफु ०॥ टाकणखार ॥. जायफळ १ चूर्ण एकत्र करून पुटपाक करावा त्यातील १ गुं. गाढु(?)धावरोबर	ज्वरातिसार अग्निमांद्य निद्रानाश व अरुचीवर	नि. र.
इसबगोल योग - इसबगोळ पाण्यांत भिजवून फुगेल म्ह. साखरे मिळवून घेणे प्र. ३ मासे ते १ तोळा	ज्वरातिसारावर	निघंटरत्नाकर वैद्यजीवन

अतिसार चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
अहीफेनवटिका- अफू व खारिक समभाग खलून प्र. १ गुंजे	रक्तस्राव व वाढलेला अतिसार नाशक	रसचंडांशु
अहीफेनयोग- अफू खापरांत मंदाग्नीवर भाजावी व दुधा-तून किंवा साखरेतून घेणे	पक्वातिसार नाशक	निघंटरत्नाकर
जातीफलादि वटिका- जायफळ खारिक अफू विड्याचे पान-रसात वाटलेला भात घालून १ वाल प्रमाण ताकाबरोबर देणे	अतिसार ना[शक]	,,
कर्पूररस- हिंगुळ अफू नागरमोथा इंद्रजव जायफळ कापूर पाण्यात खलून प्र. २ गुं. घेणे. यांत कित्येक मते टाकणखार घालावा.	ज्वरातिसार अतिसार संग्रहणी रक्तातिसार नाशक.	रसचंडांशु
लघुलाई चूर्णरस- पारा गंधक सुंठ मिरे पिंपळी ओवा जिरे शहाजिरे पादेलोण सैंधव हिंग बिडलोण चूर्णात त्यांचे बरोबरीने भांगेचे चूर्ण किंवा इंद्रजवाचे चूर्ण घालून घेणे	संग्रहणी शूल पोटफुगी अतिसार नाशक	रसचं. नि.र.
अहीफेनयोग २रा- अफू केशर समभाग मधांत किंवा एकत्र खलून प्र. १ गुं. म पानाबरोबर घेणे. (कुंकुमवटि नि.र.)		वैद्यामृत-निधि नि.र. वै.कल
बिल्वादि काढा- बेलफळ आंबेकोय यांचा काढा मधसाखर घालून घेणे	वांति व अतिसार नाशक	नि.र.
हिंग्वादि योग- भाजलेला हिंग सुंठ वावडिंग संचळ चूर्ण २ तोळे पाण्यातून घेणे.	आमातिसार नाशक	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
रोहिण्यादि काढा- कटुकी अतिविष पहाडमूळ वेखंड व कोष्ठ काढा.	सर्व अतिसार नाशक	नि.र.
धान्यपंचक- धने वाळा बेलफळ नागरमोथा व सुंठ यांचा काढा.	आमशूल नाशक ग्राहक भेदक दीपन व पाचन असा आहे.	नि.र. शार्ङ्ग. वैद्यजीवन
विजयायोग- शुद्ध भांग भाजून चूर्ण मधाबरोबर घेणे.	अतिसार निद्रानाश संग्रहणीवर.	नि.र.
चतुःसमा गुटी- हरीतकी सुंठ नागरमोथा गूळ यांची गोळी ३ मासे.	आमातिसार अवरोधक मोवर	,,
धान्यादि काढा- धने व सुंठ यांचा काढा दीपन व पाचक यांत एरंडमूळ घातल्यास आमवायुनाशक.	दीपन व पाचक आमवायूवर	,,
शुंठीयोग- एरंडमूळ रसांत सुंठ चूर्ण भिजवून पुटपाक करून त्याचा रस साखरेबरोबर घेणे.	आमातिसार व शूळनाशक	,,
जातिफलादियोग- जायफळ सुंठ अफू खारिक यांचे चूर्णात त्याबरोबर रानशेणीची राख मिळवून १।२ मासा तांचे धुवणाबरोबर २ वेळ घेणे. नि.र.मध्ये पक्वातिसारांत	जीर्णातिसार रक्तस्राव मुरडा रक्त अतिसार नाशक	,,
तंदुलजलयोग- हिरडा जिरे एकत्र साधारण भाजून चूर्ण तांदूळ धुवणाबरोबर घेणे	अतिसार नाशक	,,
चंदनादि योग- पांढरा चंदन तांदूळधुवणात उगाळून मधसाखर घालून घेणे	रक्तातिसार तृषा दाह मोहनाश.	,,
नवनीतावलेह- गाईचे लोण्यात मध साखर घालून घेणे	रक्तातिसार नाशक	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
कुंकुमवटि- अफू केशर मेनात खलून तंदुलप्रमाण गोळ्या करावेत अतिसार नाशक नि·र· मध्येवातातिसारावर	अतिसार नाशक	नि·र·
मुक्ताभस्मयोग- १ किंवा ॥· गुंज मौक्तिकभ· कापराच्या वासे देऊन लवंगेजायफळ घालून देणे	,,	र·चं·

संग्रहणी चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कनकसुंदर रस- हिंगुळ मिरे गंधक पिंपळी टंकणखार वचनाग धतुरबी भांगेच्या काढ्यांत १ प्रहर खलून १ रत्तीच्या गोळ्या करणे नंतर घेणे पथ्य- ताकभात	संग्रहणी अग्निमांद्य ज्वर अतिसारनाशक	नि·र· २ सन्यंगाशु
अगस्ति सुतराज रस- पारागंधक हिंगुळ एकेक भा· धतुरबी २ अफू २ भांगेच्या रसांत खलून १·२ गुंज गोळ्या करणे हा सुंठ मिरे पिंपळी चूर्णाशी घेतल्यास वातिशूळ कफवात अग्निमांद्य नाशक धनीधान्याच्या यूषाबरोबर घेतल्यास वांत्यादिकांना नाशक जिरे व जायफळाशी सर्व अतिसार नाशक	संग्रहणी अतिसार नाशक	,, ,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
तक्रसेवन- वातसंग्रहणीवर आंबट ताकात सैंधव घालून देणे पित्त संग्रहणीवर गोड ताक साखर घालून देणे कफसंग्रहणीवर जवखार सुंठ मिरे पिंपळी चूर्ण घालून देणे· हिंग जिरे व सैंधव दह्यात घालून घुसळून प्यावे संग्रहणी अर्श अतिसार व वातरोग नाशक. किंवा गाईचे ताक सुंठचूर्ण घालून घेणे	संग्रहणीवर	नि·र·
पथ्यादि तक्रयोग- हिरडा पिंपळी सुंठ चित्रक चूर्ण किंवा सुंठ पिंपळीचे चूर्ण ताकात घालून घेणे	संग्रहणी वगैरे मुख्य संग्रहणीवर	,,
गुडूच्यादि काढा- गुळवेल अतिविष सुंठ नागरमोथा काढा	आमसंग्रहणीला· ग्राहक दीपनपाचन·	,,
कुडात सैंधव मिश्र करून घेणे	कठिन मलचिकित्सा	,,
बिडलोण व ओवा चूर्ण ६ मासे ऊन पाण्याबरोबर घेणे	मलावष्टंभावर·	,,
चित्रकादि तक्रयोग- चित्रक अजमोदा सुंठ सैंधव मिरे आंबट ताकात घालून ७ दिवस घेणे	संग्रहणी अतिसार शूळ नाशक· अग्निदीपक	,,
~~सिताद्रिचूर्ण काळेतीळ [illegible] केशर चूर्ण साखर बरोबर घेणे~~	~~[illegible]~~	,,
~~नवनीतादियोग लोणी व काळे तीळ किंवा नागकेशर, लोणी [illegible] खर, रक्तसंग्रहणी [illegible]~~	~~रक्तसंग्रहणी [illegible]~~	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
रुचकादिचूर्ण- संचळ चित्रक मिरे चूर्ण ताकातून घेणे	संग्रहणी उदर गुल्म व पांथडीवर	वैद्यजीवन

(मूळव्याध) अर्श रोगचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
रजनीचूर्णयोग- हरिद्राचूर्ण निवडुंगाच्या चिकात मिळवून त्यांत सूत भिजवून अर्शाचे मोड पुन्हा पुन्हा बांधावे म्हणजे तुटून पडतात. याप्रमाणे भगंदरालाही बांधावे.	अर्श मोडावर उपाय	नि. र.
गुडचतुष्क- गुळाबरोबर सुंठ किंवा पिंपळी किंवा हिरडा किंवा डाळिंब सेवन, आम अजीर्ण अर्श व मलबद्धता नाशक.	अर्शावर	,,
चित्रकयोग - चित्रकाचे मुळाची साल बारीक वाटून लेप मडक्याला आतून करावा. त्यांत दही व ताक भरून खावयास देणे.	,,	,,
न्यग्रोधपत्रलेप- वडाचे पाने जाळून त्यांची राख तेलात खलून मोडावर लावणे	मोडावर उ.	

औषधी	रोग	ग्रंथ
तक्रसेवन- गाईचे ताकात सैंधव किंवा ओवा सुंठ किंवा चित्रक मूळ चूर्ण किंवा हिरडा चूर्ण किंवा त्रिकटु चूर्ण घालून घेणे आणि यथाशक्ति प्रमाणे नुसते ताकावर राहणे.	अर्शनाशक	नि. र.
दुस्पर्शादि चूर्ण- धमासा बेलफळ ओवा किंवा सुंठ यांपैकी एकाचे चूर्ण पहाड मुळाचे चूर्णाशी मिश्र करून घेणे	,,	,,
पथ्यादिकयोग. हिरडा तुपात भाजून पिंपळी गूळ घालून घेणे	,,	,,
निशोत्तर व पिंपळी चूर्ण गूळ घालून घेणे	,,	,,
नागकेशरयोग- नागकेशर लोणी व मध एकत्र करून घेणे	पित्तार्शनाशक	,,
तिलादिचूर्ण- काळे तीळ आघाडा बीज नागकेशर चूर्ण साखरेत	पित्तार्शनाशक	,,
नवनीतादियोग- लोणी व काळे तीळ किंवा नागकेशर (लोणीव) [illegible] खवा किंवा दह्यावरील निवळ व मठ्ठा नेहमी सेवन करणे.	रक्त संग्रहणीनाशक	,,

औषधी — रोग — ग्रंथ

अग्निमांद्य चिकित्सा

हिंगाष्टक - सुंठ मिरे पिंपळी ओवा सैंधव जिरे शहाजिरे भाजलेले — जठराग्नि दीपक वातगुल्मना. — निघंट रत्ना.

केलाहिंग समभाग चूर्ण करुन भोजन समई तुपासह प्रथम

घासाबरोबर भक्षणकरणे

जीरकादि चूर्ण - जीरे[1] पादेलोण[2] सुंठ[3] मिरे[4] पिंपळी[5] वावडिंग[6] सैंधव[7] — अग्निदीपक — ,,

भर्जित हिंग[8] ओवा[9] हिरडा[10] एकेक भा. मिश्री सर्व[11-12] यांचे चू.

क्षुद्बोधकरस प्र. २ - टाकणखार पिंपळी बचनाग हिंगुळ एकेक — अग्निदीपक कफनाशक — निघंट र.

मिरे २ चूर्ण लिंबुरसांत खलणे प्र. १ ते २ गुंजा — अजीर्णनाशक

अग्निकुमाररस - टाकणखार पारा गंधक एकेक बचनाग ३ शंख विषूचिका मलावरोध अग्निमां — रसचंडांशु

प्र. ३ कवडी भा. ३ मिरे ८ लिंबाचे रसात खल. प्र. १ ते २ गुं. घेणे ज्वर अजीर्ण संग्रहणीवर

औषधी — रोग — ग्रंथ

बृहदग्निकुमाररस - पारा १ गंधक २ टाकणखार २ हिरडा बेहडा — अग्निमांद्य सूज पांडुरोग मूळव्याध आमसंग्रहणीनाशक — रसचंडांशु.

आवळकठी जवखार सुंठ मिरे पिंपळी सैंधव पादेलोण

बिडलोण मीठ बांगडखार एकेक भा. खलून आलेरसाच्या

७ भावना याव्या प्रमाण मिरी प्रमाणे १ मासापासून आलेरसा

तून किंवा तुपसाते

सर्वरोगांतक वटी - पारा गंधक बचनाग ओवा हिरडा बेहडा आवळा — अग्निमांद्यावर — ,,

कठी सज्जीखार जवखार चित्रक सैंधव जिरे संचळ लवंग

समुद्रमीठ सुंठ मिरे पिंपळी व यासर्वांबरोबर शुद्ध कुचला

लिंबुरसांत खलकरणे प्रमाण १ गुं.

हिंगाष्टक प्र. २ [चित्रकमिश्र] सुंठ मिरे पिंपळी चित्रक सैंधव ओवा जिरे. — गुल्म आम अग्निमांद्य मोडशीवर. — सुबोधवैद्यक

शहाजिरे पादेलोण ही समभा. व. यांचा ८वा हि स्सा हिंग घेऊनत्या

कातूनलिंबा भोजनपूर्वी तूप भाताशी घेणे.

क्षुधासागरवटी - सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा आवळकठी सैंधव संचळ — अग्निमांद्याजीर्णनाशक — निघंटरत्नाकर

बिडलोण समुद्रमीठ सांबर मीठ जवखार सज्जीखार टाकणखार

पारा गंधक एकेक भा. बचनाग २ भा. चूर्ण आल्याचे रसांत खलून

प्र. ~~१ गुंज घेणे~~ १ ते २ गुं. ५ ते ७ लवंगा बरोबर घेणे.

बृहल्लवंगादिवटी ~~अ~~ शंखभस्म सैंधव संचळ बिडलोण मीठ, सांबर. — अग्निदीपक, पाचक वातपित्त

औषधी	रोग	ग्रंथ
मीठ निंबक्षार सुंठ, मिरे, पिंपळी हिंगनाग पारा गंधक एकत्र	कुष्ठ विषमज्वर, गुल्म पांडु झोंप, आ	रसचं.
खलून आघाडा चित्रकमूळ व लिंबूरसाच्या भावना द्याव्या प्रमाण	मसअरुचि, शूळ, प्रमेह, प्रवाहिका, मूळव्याध नाशक	
अग्नितुंडवटि- पारा बचनाग गंधक ओवा हिरडा बेहडा आवळे	अग्निमांद्यावर.	नि. र. र. चं.
कुठी. सज्जीखारजवखार चित्रक सैंधव जिरे संचळ वावडिंग		
मीठ सुंठ मिरे पिंपळी स. भा. व सर्वांबरोबर शुध्द कुचला चूर्ण		
लिंबूरसांत खल म. १ गुं.		

अजीर्ण चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
सामुद्रादि चूर्ण- समुद्रमीठ. संचळ सैंधव जवखार ओवा हि	अजीर्ण वात गुह्यवात गुल्मवात (कफ किंवा आमाजीर्ण नाशक उत्तम)	निघंटरत्नाकर
रडा पिंपळी सुंठ भर्जित हिंग वावडिंग चूर्ण १ तोळे मास	वातप्रमेह विषमवात कावीळ	
तुपाबरोबर खाऊन पांच घास भोजन करावे नमागून	पांडु दमा खोकला नाशक	
लघुभोजन करणे		
हरीतक्यादि योग- हिरडा सुंठ सैंधवा बरोबर (लिंबाच्या रसातून)	जठराग्नि दीपक	,,
भक्षण करणे		
पथ्यादि चूर्ण- हिरडा पिंपळी संचळ चूर्ण दही निवळी बरोबर	अजीर्ण अग्निमांद्य अरुचि पो	,,
किंवा ऊन पाण्याबरोबर घेणे	टफुगी वात गुल्म शूळ नाशक	

औषधी	रोग	ग्रंथ
लघुक्रव्यादरस- पारा १ गंधक २ लोहभस्म २ पिंपळी पींपळमूळ	सर्व अजीर्ण नाशक	रसचं. निघंटरत्नाकर
चित्रक सुंठ लवंग दोन दोन भाग पादेलोण १ टाकणखार		
मिरे दोन दोन भा. खल करून लिंबूरसाच्या ७ भावना देणे		
हे १ मासा पावेतो ताकातून किंवा तुपाशी घ्यावे.		
पित्तापासून विदग्धाजीर्ण झाले असतां थंड पाणी पिणे म्ह:	पित्ताजीर्ण नाशक उपचार	
अन्नाला पालटपणा येऊन अधोगती होते.		
वाताने विष्टब्धाजीर्ण झाल्यास घाम काढावा व मिठाचे पाणी किंवा विष्टब्धाजीर्णावर		
पाणी प्यावयास देणे		

(अजीर्ण सामान्य चिकित्सा)

औषधी	रोग	ग्रंथ
शुंठ्यादि चूर्ण- सुंठ चूर्ण जवखार तुपातून खाणे	क्षुधाकारक	निघंटरत्नाकर
कणादि चूर्ण- पिंपळी सैंधव हिरडा चित्रक चूर्ण ऊन पाण्याबरोबर	क्षुधाकारक व दीपन.	,,
घेणे.		
अजीर्णारिरस- पारा गंधक चार चार तो. हिरडा ८ सुंठ १२ पिंप.	दीपक व पाचक व थोडे रेचक.	,, रसहांशु
व मिरे सैंधव १२ भांग १६ (पारा १ गंधक १ हिरडा २ सुंठ ४		
पिंपळी मिरे सैंधव तीन तीन भा. भांग ४) लिंबूरसांत		
इन्हांत ७ दिवस खल.		
आदित्यरस- हिंगुळ बचनाग गंधक सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा	पाचक अग्निदीपक	निघंटरत्नाकर
आवळकाठी जायफळ लवंगा सैंधव संचळ बिडलोण समु-		

औषधी	रोग	ग्रंथ
हिंगु पींठ सांबर मीठ चूर्ण एकत्र करून लिंबूरसाच्या ७ भावना देणे प्रमाण अर्धे गुंज	अजीर्ण नाशक व दीपक	निघंटरत्नाकर
अग्निवटि - कोष्ठ गंधक वत्सनाग सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा आ- वळकठी पारा भावना रसांत खल प्र. मुगाएवढी गोळी	अजीर्ण कफ वात नाशक अग्नि दीपक	रसचंडांशु
लघुचित्रकादि चूर्ण - चित्रक अजमोदा सैंधव सुंठ मिरे चूर्ण आंबट ताकावरोबर ७ दि. घेणे	दीपक व मूळव्याधवर	निघंटरत्नाकर
आल्याचा व लिंबाचा रस भोजनापूर्वी सैंधव घालून घेणे	अजीर्णावर	सुबोधवैद्यक
पंचसमचूर्ण - (सुंठ हिरडे पिंपळी निशोत्तर संचळ चूर्ण)	शूल पोटफुगी उदर मूळव्याध आमवायु	वैद्यकज्ञाननिधी
राजवल्लभरस - पारा गंधक वत्सनाग एकेक भा. लवसागर ४ प्र. ६ ते ज्वाल शक्तिप्रमाणे घेणे	त्रिदोषाजीर्णावर	र.चं.
रामबाणरस - पारा गंधक लवंग वत्सनाग एकेक भा. मिरे २ जायफळ्या ½ आंब्याचा लिंबाचा फळ रसांत खल करणे प्र. १ वाल त्रिमासा	अग्नि दीपक संग्रहणी आमवात अजीर्ण नाशक	र.चं. नि.र.
विषूचिकाविजयरस - पारा गंधक शकण खार समभाग जायफळ आद्रक काढ्यांत ७ दि. खलून प्र. ५ गुंजा साखरेतून देणे पथ्य ताकभात	कॉलरा विषूचिका नाशक	र.चं.
मिरेचूर्ण - कालऱ्याची चिन्हे दिसू लागल्यावर कालऱ्याच्या दिवसांत हिरडा भाग पूड करतपाण्यावरोबर रोग्यास वरचेवर पाजावी. तुळशीच्या पानांचे वेगाने पाजावी म्हणजे गुलाब वडू नये	कालज्वर दरगुली रामबाण उपाय	शं. गों. जोशी मुद्राक नागपूर तरुण भारत १२-८-४५

औषधी	रोग	नाव
ये प्रमाण कमी होत जाते. व कांही वेळाने पोटांत आग होते अशी रोगी तक्रार करतो. हे औषध लागू पडल्याचे चिन्ह होय. यानंतर मिरपूड गुळातून कमी प्रमाणाने ठराविक अंतराने दि- वसातून ३-४ वेळ द्यावी व पुढे पुढे नुसते सूपच घावे रोगी ३-४ दिवसांत बरा होतो.		
मिठाचा चूर्ण - चिंचा व अर्धा तोळा हिंग हे सर्व खलात कुटून एकजीव करावा व त्यांत २ तोळे कांद्याचा रस टाकून रो- ग्यास पाजावे. (कालऱ्याची लक्षणें - जुलाब तांदळाच्या धुवणी प्रमाणे पांढरा होणे पोटांत न दुखणे एकदोन उलटया व जुलाब होऊन सर्व अंगास घाम सुटणे, रोगी फार अशक्त होणे. हात पाय नाक कपाळ गार पडून तहान फार लागणे व पिलेले पाणी खाल्लेले पदार्थ सह ओकून पडणे व रक्त तोंड काळसर होणे. २-४ तासांत रोगी गार पडून शुद्ध खोवून जाणे. ही साधारण लक्षणे होत. लघवी बंद होऊन पोट फुगणे हे भयंकर परिणामाचे लक्षण होय.) एकादा जुलाब व वांति झाल्यावरोबर हा कल्प ३ वेळा लावल्यास एकदा एक देण्याने केल्याने रोगी बरा होतो दगावत नाही.	कॉलरा नाशक	ज. ब. आठल्ये वैद्य खामगाव महाराष्ट्र ता. ५-८-४५

विशूचिका (कॉलरा पटकी) चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
बिल्वादि काढा - बेलफळ सुंठ किंवा यंत कायफळ टाकून काढा.	ओकारी विशूचिका नाशक	नि. र.
लवंगादि चूर्ण - लवंगा ६ वेलची ६ जायफळ ६ अफू १ चूर्ण ३ ग. पाण्याबरोबर ३ मासे घेणे.	भ. विशूचिका शूळ अतिसार वांति नाशक	,,
विशूचिका विजयरस - पारा गंधक टाकणखार सम. भा. जायफळ काढ्यांत ७ दि. खल. प्रमाण १ गुं. साखरेबरोबर पथ्य - ताकभात.	विशूचिका नाशक	,,

कृमि चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
पलाशबीजयोग - पळसांच्या ओल्या बियांचा रस मधांत घेणे किंवा पळसपापडी कल्क ताकांत घेणे किंवा १ वाल चूर्ण निवडुंगाचे - चीक शातभकून गुळाबरोबर घेणे	कृमिनाशक	″
पारिभद्रादि स्वरस - वडूलिंबु, ऐरंड किंवा पोतरा यांच्या पानाचा रस मध घालून घेणे	″	नि·र·
विडंगादिक्वाथ - वावडिंगकाढा त्यांत चूर्ण घालून घेणे	″	″
विडंगादिचूर्ण - वावडिंग किंवा पळसपापडी चूर्ण मधांत घेणे. कडूलिंब कल्क हिंग घालून घेणे. विडंगचूर्ण प्रमाण ६ मासे १ तोळा.	″	
पारसीयवानीकल्क - खुरासनी ओवा शिळ्या पाण्यांत वाटून गूळ घालून सकाळी खावे. किंवा याचे (किरमाणी ओव्याचे) चूर्ण विडया - चे पानाबरोबर घेणे.	कोठ्यांतील कृमिजाल नाशक	″
विडंगादिचूर्ण - वावडिंग सैंधव हिंग हरीतकी कांपिल्ल संचळ पिंपळी चूर्ण कुनपाण्याने सह घर	कृमि बांति नाशक	″
विडंगादि लोह - पारा गंधक जिरे जायफळ लवंग पिंपळी हरताळ सुंठ वावडिंग टाकणखार एकेक भा. व सर्वांबरोबर लोहभ. वयांसर्वांचे बरोबर विभूतिकास जशरहज्वर कुब्जी रवोकल्यावर एकत्र खलून घेणे प्र· १ वाल·	कृमि शूल व्याध अरुची अग्निमांद्य	रसचंडांशु·
सुवर्चलादि चूर्ण - सज्जीखार भर्जित हिंग, जायपत्री वावडिंग केशर पिंपळी चित्रक सुंठ ओवा पिंपळमूळ नागरमोथा चूर्ण ३ मासे ताकाबरोबर घेणे.	कोठ्याचाधि कृमिनाशक	नि·र·

औषधी	रोग	ग्रंथ
निंबादि चूर्ण - कडुलिंबपाला किंवा साल इंद्रजव वावडिंग हिंग चूर्ण मधातून किंवा कडुलिंब पाने व अजमोदा दह्यावरबर		नि॰ र॰
हरीतक्यादि चूर्ण - हिरडा संचळ चूर्णास कडुलिंबरसाची भावना देऊन भस्मक करणे.		
कृमिकुठाररस -		
जंतुकृमिकुठार -		

औषधी	रोग	ग्रंथ
दुग्धयोग - लोखंडी भांड्यात दूध तापवून ते ७ दिवस पिल्या सेवेने व पथ्य करणे. पांडुरोग क्षय व संग्रहणी नाशक	पांडुरोगावर	नि॰ र॰
नागरादि लोह - सुंठ व लोहभ॰ एकत्र घेणे	पित्त पांडुवर उपचार करणे	״
लोहभस्मयोग - लोहभ॰ मध व तुपातून घेणे	״	״	״
पंडुरीरस - पारा गंधक लोहभ॰ खलून कोरकडीरसाच्या ३ भाव. पाडणे. प्र॰ ३ वाल	पांडुरोग व कावीळ नाशक	״
नवायस चूर्ण - सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा आवळकुठी नागरमोथा वावडिंग चित्रक यांचे चूर्णात तितके लोहभ॰ मिळवून तूपमधात देणे याने पांडुरोग जातो.	पांडु हृद्रोग कुष्ठ भूक न्याय कावीळ नाशक	״
(नवायस चूर्ण) ~~फक्त~~ पांडुस आलेरसातून तुमच्या लोहभ॰ प्र॰ ~~सात पांडु रोगास~~ प्रथम १ गुं॰ प्रमाण घेऊन शक्तीप्रमाणे वाढवून २ गुंजा पावेतो द्यावे. नवायस चूर्ण २ गुं॰ ते ८ गुं॰ पावे तो शक्ती प्रमाणे मध तूप किंवा ताकातून द्यावे.		
साधारण योग - चित्रक चूर्णास आवळकुठी काढ्याच्या ३ भावना देऊन रोज रात्री गाईचे तुपातून घेणे		״
गोमूत्र लोह - लोहभस्मास गोमूत्राच्या ७ दि॰ ७ भाव. देऊन दुधातून प्र॰ २ ते ४ गुं॰ घेणे.	पांडुरोग नाशक	״

औषधी	रोग	ग्रंथ

कामला चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
त्रिफलादि काढा - त्रिफळा काढा किंवा गुळवेल रक्तचंद कडूलिंब या तीनपैकी एकाचा काढा मध घालून	कावीळनाशक	निघंटरत्नाकर
अयोरजादि चूर्ण - लोहभ. हिरडा हळद चूर्ण मध तुपातून.	"	"
योषादि चूर्ण - सुंठ मिरे पिंपळी त्रिफळा वावडिंग हिरडा यां- हळद आवळकठीचूर्णातून (प्रत्ये तो ३ मासे) २ तो. लोहभ. ताकाबरोबर मध तूप किंवा कोमट पाण्याने बरोबर घेणे	कावीळ पांडुरोग हृद्रोग कुष्ट मुळव्याध व प्रमेह नाशक.	"
हरिद्राचूर्ण - हळदचूर्ण १ तो. पाव तो - तोळे दह्यातून सकाळी घ्यावे किंवा कच्ची चूर्ण १ तो. पर्यंत साखरेबरोबर कोमट पाण्यातून घेणे. किंवा हिरडाचूर्ण मधाबरोबर घेणे	"	"

औषधी	रोग	ग्रंथ

रक्तपित्त चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
त्रिफलादि काढा – हिरडा बिहडा आवळकठी [illegible] काढा खडीसाखरेबरोबर घेणे	रक्तपित्त नाशक	नि. र.
वृषपत्र स्वरस – अडुळशाच्या रस (१ तो.) मध (१/२ तो.) साखर (१ तो.) मिळवून घेणे.	”	”
आमलक्यादि लोह – आवळकठी पिंपळी यांचे चूर्णांत त्यांचे बरोबर खडीसाखर चूर्ण मिळवून त्यांत लोहभ. देणे हे वृष्य अग्निदीपक. शक्तिवर्धक व आम्लपित्त नाशक	”	”
सुधानिधी रस – पारा गंधक सुवर्णमाक्षिक भ. लोह भ. मिश्रण लोहपात्रांत त्रिफळा काढ्यांत [illegible] ठेवून रात्री गाईच्या दुधातून घेणे.	”	”
डाळिंबाच्या फुलांचा रस नाकांत भरावा किंवा उडदाचे पीठ नाकातून पडणाऱ्या रक्तावर व रेशमी कपड्याची राख. त्या पाण्यातून मस्तकास लेप.		”

क्षय चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
सुवर्णप्रयोग- एकगुंज सोन्याचा वर्ख लोणी खडीसाखर मधमिश्र घालून घ्यावा	क्षयनाशक	नि.र. रसचंद्रांशु
(लोह) त्रिकटवादिचूर्ण- सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा आवळकाठी वेलची जायफळ लवंगा या सर्वा इतके लोहभस्म मिळवून मधाबरोबर भक्षण करून पथ्य करावी. शक्तीप्रमाणे	खोकला श्वास क्षय मेह पांडु भगंदर ज्वर अग्निमांद्य शोथ मोह व संग्रहणी नाशक	निघंटरत्नाकर
(रसेंद्रचिं.) नवनीतयोग- साखर मध व लोणी मिश्र करून सेवन करणे. पथ्य दूधभात किंवा जूस मध्ये विषमप्रमाणांत मिळवून घ्यावे व पथ्य दूधभात. याने पुष्टि येते.		११
वासादियोग- अडुळशाचा रस मध घालून सेवन करावा	रक्तपित्त श्वास व क्षय नाशक	११
क्षयकेसरी रस- मिरे २ पुरीलाही २ वचनाग १ नवसागर १ चूर्ण. प्रमाण अर्धा गुंज साखरेबरोबर	क्षयावर श्रेष्ठ गुणदायक	११ रसचंद्रांशु
कुमुदेश्वररस- पारा १ गंधक १ अभ्रक १ हिंगुळ ॥. मनशीळ ।. यथा सर्वांच्या अर्धे लोहभ. चूर्णास शतावरीच्या रसाच्या १४ भावना देणे. हा सकाळी इष्टदेवता पूजून साखर व मिरपूड बरोबर २ ते ३ गुं. घ्यावा	क्षय वात पित्त कफ ज्वरादि नाश.	११ रसचंद्रांशु
लाक्षा कुष्मांडरस- कोहळ्याच्या आतील गीराचे रसांत लाखेचे २ तोळे चूर्ण मिळवून घेणे	रक्तक्षय नाशक व उरक्षत नाशक	११

औषधी	रोग	ग्रंथ
शिलाजत्वादि चूर्ण- शिलाजित सुंठ मिरे पिंपळी सुवर्णमाक्षिकभ. लोहभ. मिश्रण मध तुप घालून किंवा दुधात घालून पथ्य दूधभात.		निघंटरत्नाकर रसचंद्रांशु.
लघुलोकनाथरस- कवडीभ. पंढूरभ. एकत्र करून दुधांत पक्व करणे त्यांत २ भाग मिरे चूर्ण घालून खलून विड्याचे रसाची भावना देणे. प्र. २ ते ६ गुंजा मधात किंवा लोण्यात घालून घेणे. हा प्रत्येक प्रहरा प्रहरास ४८ दिवस घेणे	क्षयनाशक	११
त्वक्शीर्यादि चूर्ण- वंशलोचन पिंपळी द्राक्षे खारीक ज्येष्ठमध वेलची लवंग तमालपत्र नागकेशर चूर्ण मधाबरोबर घेणे.	क्षय भ्रम दाह व मस्तकशूळावर	नि.र.
महालक्ष्मीविलासरस-		
क्षयकेसरी- मिरे २ पुरीलाही २ वचनाग १ नवसागर १ सर्वांच्या खलकरून प्रमाण १ गुं. साखरेबरोबर घेणे	क्षयावर	रसचंद्रांशु
सितोपला चूर्ण- कलमी १ वेलची २ पिंपळी ४ वंशलोचन ८ खडीसाखर १६	कास श्वास क्षयनाशक दीपक पाचक	

औषधी	रोग	ग्रंथ

व्यवायादिशोणविचार

औषधी	रोग	ग्रंथ

कास चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
स्वरसादियोग- आल्याच्या रसांत मध घालून मिश्रण देणे	श्वास खोकला पडसे कफ ना.	नि. र.
मरीच्यचूर्ण- मिरे चूर्ण मध साखरेतून घेणे.	खोकला व श्वास नाशक	”
कंटकार्यादिचूर्ण- रिंगणी पिंपळी चूर्ण मधांत घेणे		
पिप्पल्यादिचूर्ण- पिंपळी पिपळमूळ सुंठ बिहाडा चूर्ण मधांत	त्रिदोषजन्य कासावर	निघंटरत्नाकर वैद्यजी.
बिभीतकादिचूर्ण- बिहाडा २ पिंपळी १ चूर्ण मधातून घेणे	कासावर	”
लवंगादिवटि- लवंग मिरे बिहाडा ए.कुभा. खैराचा काथ ३ हो	कासावर	निघंटरत्नाकर वैद्यजी.
बाभूळ साल काढ्यांत घोटून प्र. २ गुं. गोळ्या गोळी मुं		
सती किंवा खडीसाखरे बरोबर तोंडांत धरून रस गिळणे		
घनादिगुटि- नागरमोथा सुंठ मोठा हिरडा चूर्ण दुप्पट गूळ घा	तीन दिवसांत दमाव खो-	”
लून गोळ्या. गोळी तोंडात धरून रस गिळावा	कला नाशक	
मृणादिकाढा- आडुळशाच्या काढा करून तो घ्यावा	कासनाशक	”
कासकुठाररस- हिंगुळ मिरे गंधक सुंठ मिरे पिंपळी टाकणखार	खोकला मस्तकाविकार	रससंग्रह
एकत्र खलून प्र. २ गुं. आल्याचे रसात घेणे	व संनिपातावर	
अमृतमंजरी- हिंगुळ वचनाग पिंपळी मिरे टाकणखार जा-	सर्व प्रकारचा खोकला श्वास	”
यफळ यांचा लिंबूरसांत खल करून प्र. १ ते २ गुंजा आ	अंगजरखडणे जीर्ण ज्वरक्षय	
ले रसातून घेणे उन पाण्याशी सर्व रोगनाशक	अग्निमांद्य अजीर्ण आमवातावर	
(श्वास) कासविध्वूनन रस- पारा १ गंधक २ टाकणखा ३ संचय	पांच प्रकारच्या खोकला व श्वासावर	नि. र. र. चं.

औषधी	रोग	ग्रंथ
मिरे ६ यांचा आल्याचे रसांत (नि. र.) किंवा तुळशीरसां		नि
त. (र. चं.) खल प्र. १ ते २ वाल		
कासकेसरी- हिंगुळ मिरे नागरमोथा टाकणखार वचनाग यांचा	खोकला व श्वास नाशक	नि. र.
लिंबूरसांत चांगला खल करून प्र. १ गुं. आले रसातून		
कर्पूररस -	कासावर.	
ज्वरकासादिवटि-		
आडुळशाच्या पानाचा रस [आडुळशाची पाने फडक्यावर	कास श्वासावर	नि. र.
पाण्याच्या शिंपने जागची भाफवून रस काढून] मधाबरोबर देणे		
फूल ढ़ुळशाच्या दांडा हुपेत घालून गरम झाल्यावर वरील		
सद काढून भगजाच्या रस दोन तीन थेंब मधातून घेणे.		

हिक्का (उचकी) चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
उपचार चतुष्क - ज्येष्ठमध चूर्ण मधातून किंवा पिंपळी चूर्ण साखरे बरोबर किंवा कोमट दुधांत तूप घालून किंवा ऊसरस घेणे.	पांच प्रकारच्या उचकीवर	नि.र.
बिल्वादि चूर्ण - सुंठ रिंगणी किंवा आवळकठी पिंपळी या उचे चूर्ण मध साखरेतून वारंवार चाटणे. किंवा गुळवेलकाढ्यांत सुंठ उगाळून किंवा सैंधव पाण्यात मिळवून नस्य देणे.	उचकी नाशक	"
श्वासावरोधयोग - श्वासाचा अवरोध केला असता किंवा पुढ धरून श्वास कोंडल्यास उचकी जाते	"	"
हिंग्वादि धूम - हिंग व उडीद चूर्णाचा निर्धूम निखाऱ्यावरून धूम्र घ्या. किंवा उडीद हळद व ताग याचा दोर यांचा धूर घेणे.	सर्वप्रकारच्या उचकीवर	"
पिप्पल्यादि लोह - पिंपळी आवळकठी मनुका बोराचे बीया [illegible] मध एकी साखर वावडींग पोखरमूळ यांचे चूर्ण लोहभस्म. घेणे.	भयंकर लहान ओकारी व उचकी ३ दिवसांत मिश्रयाने नाशक.	रसचं.
मौक्तिकयोग - वडकी सोनकाव यांच्याशी मौक्तिकभ. देणे किंवा महाडुंगोच रसात ताम्र किंवा सुवर्णभ. देणे	उचकी नाशक	"
ताम्रयोग - ताम्रभ. पारा गंधक कज्जली देणे.	"	"

श्वासरोगचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कटुतैलयोग - मोहरीचे तेल गूळ घालून सेवन करावे	"	नि.र.
द्राक्षाद्यवलेह - द्राक्षे हिरडा नागरमोथा काकडशिंगी धमासा चूर्ण मध तुपातून घेणे.	"	"
स्नेहीदुग्धयोग - निवडुंगाचे दूध २ वाल गुळाबरोबर घेणे	खोकला श्वास क्षय व हृद्रोगावर	"
शुंठ्यादि चूर्ण - सुंठ देवदार पिंपळी किंवा सुंठ पिंपळीचूर्ण ऊन पाण्याबरोबर घेणे.	ऊर्ध्व श्वास नाशक	"
आर्द्रकस्वरस - आलेरस मध घालून घेणे		"
व्याघ्र्यादि चूर्ण - रिंगणी जिरे आवळकठी चूर्ण मधांत	ऊर्ध्ववायु महाश्वासावर	"
द्राक्षादिकाढा - द्राक्षे गुळवेल सुंठ काढा पिंपळीचूर्ण घालून घेणे	श्वास शूळ खोकला जीर्णज्वर लहान नाशक	"
वासादिकाढा - अडुळसा हळद पिंपळी गुळवेल भारंगमूळ सुंठ रिंगणी काढा मिरेपूड घालून घेणे	श्वास कास नाशक	"
अर्कप्रसूनादिवटी - अर्कपुष्प तीळ क्षार व मिरे यांचा खल करून हरबऱ्याएवढ्या गोळ्या	श्वास व खोकला नाशक	वैद्यामृत
श्वासकुठार रस रसचं. प्र. २ - पारा गंधक बचनाग टाकणखार श्वास कास अग्निमांद्य व वातकफ मनशीळ सोमल मिरे सुंठ मिरे पिंपळी ३ खलून प्र. २ गुंज घेणे.	ज्वररोगनाशक व सन्निपातावर नस्य	नि.र. व र.चं.
	पडसे उरस्थ जखम क्षय हृद्रोग शूळ स्वरभंगावर अनुपानातून देणे.	

औषधी	रोग	ग्रंथ
लोहप्रयोग – कांतलोहभस्म हिंगुळयोगानें केलेले खडीसाखरपाक तून घेणे		रसचंडांशु

स्वरभेदचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
सारवर घालून तापविलेले दूध निवल्यावर मध घालून दे. अध्ययनांकं वा पुराणानें असल्यास		निघंटरत्नाकर
बदरीपत्र कल्क – बोरीची पानें तुपांत भाजून वाटावी व त्यांत सैंधव घालून त्याचा लेह घ्यावा	स्वरभेद व कास नाशक	,,
दुग्धामलकीयोग – गाईचे दुधांत आवळकठीचूर्ण घालून घेणे		,,
पांढरी निवळ गुंजेच्या ओलाव्याशी तो. ज्येष्ठमध १ मिरे ११ कांकडशिंगी १. खडीसाखर २ खलून गोळी गजवेराएवढी घेऊ गिळणे	गळा व सन्दास	
खदिर धारण – हिरडा वा पिंपळी किंवा सुंठी बरोबर खैराचा क्वाथ तोंडांत धरणे		,,
भैरवरस – पारा गंधक वंगनाग शंकरशार खिरे ववकचित्रक सर्वांच्या आल्याच्या रसांत खलकरून ३ गुं. गोळ्या करणे एक गोळी पाल्याधरोवर घ्यावी	स्वरभेद दुस्तर कास व श्वास नाशक	रसचंडांशु

अरोचकचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कवळधारण – सारवर सुंठ मिरे पिंपळी कवठ यांचे चूर्णात मध घालून गोळी तोंडांत धरावी		निघंटरत्नाकर
वावडिंगादि चूर्ण – वावडिंग चू. १ मध ४ गोळी तोंडांत धरणे	असाध्य अरुचि नाशक	,,
लिंबोनेपानक – लिंबुरस १ सारवरीचे पाणी ६ त्यांत लवंग मिरे यांचे चूर्ण घालून देणे	दीपन रुचिकर वातनाशक	,,
आमलक्यादि चूर्ण – आवळकठी चित्रक हिरडा पिंपळी सैंधव चूर्ण देणे	मलभेदक रुचिकर कफनाशक दीपन व पाचन	,,

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
आर्द्रकदाडिमादियोग - सैंधवा बरोबर आले भक्षण करणे अथवा डाळिंब दाण्याचा रस व मध यांचे मिश्रण चाटणे किंवा डाळिंबाचे दाणे चावावे. किंवा आलेरसांत म (आले रस घ मध दे) ध घालून घेणे किंवा डाळिंबरसांत नागडिंगचूर्ण चाटणे.	अरुचि दमा खोकला पडसे बरे करतो.	निघंटरत्नाकर
सौवर्चलादियोग - संचळ गूळ व मध एकत्र करून घेणे		
आर्द्रकयोग - स्वच्छ आल्याचे पातळ तुकडे करून तुपांत तळून सैंधव मिरे जिरे व शहाजिरे यांचे चूर्ण घालून देणे	अरुचि नाशक	,,
लवणार्द्रकयोग - भोजनपूर्वी मिठाबरोबर आले भक्षण करणे	रुच्युत्पादक, अग्निदीपक, जिव्हाशोधक	,,

छर्दि (ओकारी) चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
जातिरसपान - जाईपत्राच्या रसांत कवठाचा मगज, पिंपळी मिरे चूर्ण खलून मध घालून प्यावे किंवा जाईचे रसांत पिंपळी मिरे व खडीसाखर चूर्ण घालून प्यावे	पुष्कळ दिवसांची व भयंकर ओकारी नाशक	निघंटरत्नाकर
दधित्थरसादिलेह - कवठाचे रसांत मध व पिंपळीचूर्ण चाटणे.		,,
यष्ट्यादिपान - ज्येष्ठमध व पांढरा चंदन दुधात उगाळून दूध घालून प्यावे.	रक्त वांति नाशक	,,
गुडुचीहिम - गुळवेल कुटून रात्री पाण्यांत भिजत घालून सकाळी गाळून मध घालून प्यावे.	त्रिदोषजन्य वांतिनाशक	,,
रंभाकंदरस - केळीचे कांदे रसांत मध घालून घेणे		,,
सैंधवयोग - सैंधव व तूप एकत्र करून घेणे	वातजन्य ओकारी नाशक	,,
लाजसक्तुपान - तूप व मध साखर व लाह्यांचे पीठ किंवा पित्तपापडा काढा मध घालून घेणे	पित्तजन्य वांति नाशक	,,
धमासाचूर्ण मध घालून घेणे	कफजन्य वांति नाशक	,,
अश्वत्थवल्कलादियोग - पिंपळसाल जाळून थंड पाण्यांत विझवून पाणी रोग्यास पिण्यास देणे	तत्क्षणी ओकारी नाशक	,,
चंदनपान - आवळ्याचे रसांत १ तोळा चंदन उगाळून मध मिश्र करून घेणे		,,

तृष्णा चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
कणादि चूर्ण - पिंपळी जीरे खडीसाखर नागकेशर डाळिंबचूर्ण म-धावरोबर घेणे.		निघंटरत्नाकर
वटादि कल्क - वडाचे पारंबी धाळी हिरडे पिंपळी ज्येष्ठमध चूर्ण मधात चाटणे		,,
खर्जूरादि गुटि - खजूर द्राक्षे ज्येष्ठमध खडीसाखर एळकुआ पिंपळी हाळाचीनी तमालपत्र वेळचीं ही सर्व मिळून ॥ भाग १ प्रत्येकी अष्टमांश यांचे चूर्णाची मधांत गोळी करून तोंडांत धरणे.	तृष्णा मोह रक्तपित्त नाशक	,,
तप्तलोष्टादियोग - मातीचे ढेकूळ खापरी किंवा बाळू भरलेली पिशवी किंवा सोने किंवा रुपे अग्नींत चांगले तापवून थंड पाण्यात विझवावे व ते पाणी घ्यावे		,,
मधुजलयोग - मध व पाणी मिश्रण तोंडात धरणे किंवा आकंठ पिऊन थोड्या वेळाने ओकावे		,,
धान्याम्बुपान - धने थंड पाण्यात वाटून मध व खडीसाखर घालून प्यावे किंवा वडपारंबे ज्येष्ठमध व पिंपळी चूर्ण मधांत मळवून गोळी तोंडांत धरावे.	सोपसर्ग तृष्णा नाशक	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ

मूर्छा चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
चिकित्साक्रम - अंगावर थंड पाणी शिंपडणे, पंख्याने वारा घालणे, सुगंधी व शीतळ पेय पाजणे, पाण्यात बसविणे वगैरे उपचार करावे.		निघंटरत्नाकर
सामान्य उपचार - धमासा काढा तूप घालून देणे. मूर्छित मनुष्याचे डोळ्यांत अंजन घालणे, अंगास टोचून पीडा करणे तीक्ष्ण चूर्ण नाकात फुंकणे वगैरे शुद्धीवर येण्याचे उपचार करणे.		,,
मरिचादि अंजन - सैंधव मनशीळ मिरे पाण्यात उगाळून मध घालून अंजन करणे.		,,

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
कोलादियोग – बोराचे आठोळीतील मगज पिंपळी वाळा नागकेशर यांच्या कल्क गाळून रस घेणे. किंवा रक्तचंदन वाळा व नागकेशर चूर्ण थंड पाण्याबरोबर घेणे. किंवा पिंपळी चूर्ण मध घालून चाटणे.		
ताम्रभस्मयोग – ताम्रभ० वाळा नागकेशर चूर्णाशी थंड पाण्याशी घेणे. अथवा धमाशाकाढ्यांत तूप घालून त्यांत ताम्रभ. घेणे.		र. चं.

(अव्यवस्थितपद्यपान) मदात्यय चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
सर्व मदावर उपचार – जायफळाचे मदावर लोणी साखर जायपत्री किंवा लोणी साखर व चंदन मिश्रण घ्यावे मद्यान्मादावर – केळीचे पाणी घ्यावे. कुचलोन्मादावर – गाईचे तूप घ्यावे हे सर्व मद्याचा नाश करितें. जायफळाचे मदावर – हरीतकी, थंड जळ स्नान, किंवा दही साखर खावी.		निघंट रत्नाकर
कज्जलीरस – पारा गंधक कज्जली आवळ्याचा रस व खडी साखर सर्व प्रकारचे मदात्ययावर खरल मिळवून घेणे.		"

दाहरोगचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
गुडूचीसत्व-योग- गुळवेल सत्व साखरेशी घेणे	पित्तजन्य दाहावर	नि·र·
धान्योदकपान- धने कुटून रात्री थंड पाण्यांत भिजत घालून सकाळी गाळून त्यात साखर घालून घ्यावे	अंतर दाह नाशक	नि·र·
आमलक्यादिपान- आवळा व द्राक्षे यांचा रस घेणे किंवा नारिकेलोदक साखर घालून घेणे		,,
लामज्जादिकाढा- वाळा रक्तचंदन काळावाळा यांचा काढा साखर घालून थंड झाल्यावर घ्यावा किंवा वाळा व चंदन किंवा कापूर व चंदन यांची आंगास उटी लावणे		,,
धन्वंतरीवटी- हिंगूळ १ पांढरे मिरे २ लिंबूरसात खलून उडदाएवढ्या गोळ्या कराव्या १ किंवा २ गोळ्या साखरेशी किंवा गुळवेल सत्व साखरेशी घेणे	दाह घवराट व ज्वरवेग नाशक	
मालिनीवसंतयोग- सुवर्णमा·वसंत किंवा लघुमालिनी ज्वर प्रकरणांत सांगीतलेले एक किंवा दोन गुंजा प्रमाण मधाशी देणे पथ्य दूधभात	दाह नाशक	र·चं·

औषधी	रोग	ग्रंथ

उन्माद चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
पर्पटीरस- पारगंधक कज्जली करून पर्पटी करावी व काळे धोत- -र्याच्या ५ बियांच्या चूर्णात तुपातून सेवन करणे किंवा भेंडी दुधातून घेणे		निघंटरत्नाकर
उन्मादगजकेसरी- पारगंधकमनशीळ यांचा खल करून तितकेच धोत्र्याचे शुद्ध बी त्यांत खलून त्यास वेखंड काढ्याच्या ५ दि. ७ धत्तुराच्या व रास्नाकाढ्याच्या ७ भावना देणे प्रमाण ५ गु. तुपातून सेवन करणे. नि. र. किंवा पारगंधक मनशीळ धत्तूरबीज समभाग घेऊन वेखंड काढा व ब्राम्हीरस यांच्या ७ दि. ७-७ भावना देणे. रसचंडांशु	उन्माद अपस्मार भूतोन्माद व ज्वर नाशक	नि. र. व र. चं.
हिंग्वादि घृत- भाजलेली हिंग संधव सुंठ मिरे पिंपळी चूर्ण १ तुप ३२ प गाईचे दुध तुपाचे चौपट मंदाग्नीवर तूप शिल्लक राहीपावेतो कढवावे व गाळून रोग्यास पिण्यास देणे		निघंटरत्नाकर

(फेपरे किंवा मिरगी) अपस्मार चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
मधुवचायोग- वेखंड चूर्ण मधाबरोबर घेऊन दूध भात खाणे.		निघंटरत्नाकर
कूष्मांड घृत- गोघृत १ कोहळेरस १८ ज्येष्ठमध कल्क २ यांचे मिश्रण तूप शिल्लक राहीपावेतो कढवून गाळून सेवन करणे.		,,
पंचगव्यघृत- गोमयरस, गाईचे आंबट दही, गोघृत गोदुग्ध गोमूत्र मिश्रण तूप शिल्लक राहीलो कढवून सेवन करणे		,,
नस्यप्रयोग- कुत्र्याच्या कल्या नवसागर एकत्र करून शुद्धीवर आ- णण्यास हुंगवावे.		रसचंडांशु

वातरोगचिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
छित्रादिचूर्ण- गुळवेल मिरेचूर्ण सकाळी ऊनपाण्याबरोबर घेणे किंवा सुं· देवदार चूर्ण गूळ अथवा ऊनपाण्याबरोबर घेणे	हृदयस्थ वातपीडेवर	निघंटरत्नाकर
अश्वगंधादिचूर्ण- आसकंद व विडंग चूर्ण उष्णोदकात वाटून गूळ घा लून घेणे	〃	〃
इंद्रवारुणीचूर्ण- कडु वृंदावनाचे मूळ किंवा कवंडळीचे मूळ व पिंपळी चूर्ण गुळात प्रमाणे तो· घेणे·	संधिवात नाशक	निघंटरत्नाकर
सर्जतेल- राळेच्या तेलाने अंगाला मर्दन करणे	अनुवीलव पक्षवात नाशक	〃
कल्याणकावलेह- हळद वखंड कोष्ठ पिंपळी सुंठ जिरे अजमोदा ज्येष्ठमध चूर्ण तुपातून २१ दि· घेणे·	तोतरेपणा व बहिरेपणावर	〃
एरंडबीजयुक्त क्षीर- एरंडबीज सोलून दुधात शिजवून खीर घेणे	कटिशूल व गृध्रसी नाशक	〃
अश्वगंधादिचूर्ण- आसकंद व खडीसाखर चूर्ण तुपातून घेणे	कटिशूलावर	〃
गुडूच्यादिलेप- एरंडबीज व गुळवेल दह्यात वाटून अथवा वज्रान्नि- ची फळे पाण्यांत वाटून पायावर लेप करणे	पाददाह नाशक	〃
वाराच चूर्ण- पीपळी १ निशोतर २ खडीसाखर ३ चूर्ण मधातून घे·	पोटफुगी किंवा आध्मानावर	〃
यवक्षार चूर्ण- जवखार साखरेबरोबर घेणे·	मूत्रावरोध नाशक	〃
शुंठ्यादिकाढा- सुंठ, एरंड, देवदार, गुळवेळ, वापेव कोरांटा काढा घेणे·	संधिवातावर	〃

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
सुंठीचा काढा एरंडेल तेल घालून घेणे अथवा दशमुळाच्या काढ्यांत घेणे·	कटिशूलावर	〃
श्यामामूलादियोग- पिंपळमूळ दुधात वाटून अडुळशारस घालून घेणे	ऊर्ध्ववात नाशक	〃
लघुरास्नादिकाढा- रास्ना गुळवेळ देवदार एरंडमूळ व सुंठ· काढा	सर्ववातावर	〃
शुंठ्यादिचूर्ण- सुंठ मिरे व देवदार चूर्ण याच काढ्यातून घेणे·	कान संबंधी सर्वोपद्रवावर	〃
रास्नादि गुग्गुळ- रास्ना गुळवेल सत्व एरंडमूळ देवदार सुंठ चूर्णात त्यांचे इतका गुग्गुळ मिळून रीतीप्रमाणे त्यांच्या गोळ्या करून घेणे		〃
भुजंगवटी- ओव्याचे फूल ६ मा· सुंठ ८ स्वर्णतेजवळ ८ चूर्ण गुळ्याच्या गुळात खलून क्र· १ तो· तुपाबरोबर घेणे·		〃
लघुराजमृगांक- लूपमिरे चूर्ण व तुळशीरस यांचे मिश्रण घेणे·		〃
मर्दन व नस्य- आल्याच्या रसात ओवा चूर्ण घालून पीडित जागी मर्दन करावे व त्याचे नस्यही घ्यावे·		〃
नवसागरादिलेप- नवसागर सैंधव काळा बोळ चुना गम्मुद्रफळ कोळ्याचे अकुलिचकणा मूळ चूर्ण धोतुररसांत खलून गरम करून वातपीडित भागावर लेप करणे	सर्व वायूवर	〃
मालपुष्पादि लेप- वडीशेप देवदार कोष्ठ हिंग व सैंधव चूर्ण रुईच्या चिकात कालवून वातपीडित ठिकाणी लेप करणे·	अस्थि, कटि, व संधिवातावर	〃
मुरवादि लेप- देवदार हिंग सुंठ वडीशेप वखंड सैंधव चूर्ण रुईच्या चिकात खलून लेप करणे	अस्थिगतवातावर	〃

औषधी	रोग	ग्रंथ
निर्गुंड्यादिलेप- निर्गुंडी पिंड वात पीडित ठिकाणी बांधावा		निघंटरत्नाकर
कुब्जविनोद रस- पारा गंधक हिंगुळ रसताळ वच्छनाग कटकी सुंठ मिरे पिंपळी	हृदयशूळ पार्श्वशूळ आमवात कफ	रसचंडांशु
टंकण जयपाळ चूर्ण समभाग, मिर्याचे निंबुरस व रुईच्या चिकाची	स्तंभ कटिशूळ नाशक व अग्निदीपक	
एकेक भावना देऊन २ गुंजप्रमाण गोळी घेणे		
लघुवातविध्वंसन रस- पारा गंधक १ वच्छनाग ८ त्रिकटु मुळ्याचे क्षार	अपस्मार उन्माद सर्वांगव्यथा व	रसचंडांशु
ध्यात रस्त ४: १ वाल गोळी	सर्ववातरोगनाशक	
सूर्यमिळादिरस-	वातरोगावर.	

औषधी	रोग	ग्रंथ

पित्तरोगचिकित्सा

धात्री लोह - आवळकठी ४ लोहभ. २ ज्येष्ठमध १ एकत्र खलून हा रक्तपित्तनाशक ही आहे. — र. चं.

आवळकठी काढ्याच्या ७ भावना देऊन ३ न्हांत वाळवावे

तूपमधात घालून जेवणापूर्वी पित्तनाशक, मध्ये मलबद्ध नाशक

जेवणानंतर अग्निमांद्य नाशक

पित्तप्रभंजन रस - प्रवाळ व माक्षिक समभा. आलेरसांत दि. ३ — „

खलून दूध खडीसाखरेशी दे. मधतुपाशीनाता पित्त नाशक

कफरोग चिकित्सा

श्लेष्मकुठाररस - पारा ताम्र व गंधक समभा. अर्क [illegible]

रसांत एक दि. खलून मंदाग्नीवर २ घटका पचन करावे. शक्ती प्रमाणे आले व गुळातून देणे.

[illegible] - [illegible], शंखभ, नाग, सम आलेरसांत ३ दि. खलून १ गुंज आलेरसातून घ्यावे. — पिनस, श्वास, [illegible], गळा [illegible] दात, कान रोग व सांधे [illegible] — र. च.

वातरक्त चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथ
वासादि काढा - अडुळसा गुळवेल वाहनाशंग मगज यांचा काढा एरंडेल घालून घेणे		निघंटरत्नाकर
एरंड तैलादि योग - गुळवेल काढ्यातून एरंडेल घेणे किंवा वर्धमान पिंपळी दुधातून देणे किंवा हिरडे चूर्ण गुळाबरोबर		,,

पित्तरक्त किंवा पित्तरोग

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथ
पित्तप्रभंजनरस - प्रवाळ रमाक्षिक आंवळेरसात इ० खलून दुधस डीसाखर शी घेणे किंवा मधतूप वखडी साखरेशी आत - पित्तशमनार्थ द्यावे		रसचंडांशु

कफरोग चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथ
श्लेष्मकुठाररस - पारा गंधक ताम्रभस्म समभाग बिडेपानरसात लुकादि खलून मंदाग्नीवर २४ घटका पक्व करून यथाशक्ति आले गुळातून देणे		रसचंडांशु
कफकेतु रस - टाकणखार, पिंपळी, शंखभस्म, नाग [illegible] आलेरसात तीन दिवस खलकर, आले रसात्याने थे यीनस धारा खोकला गळा दुखणे दांत कान डोक्याचे रोग साध्य होतात		,,

उरुस्तंभ चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथांचे नाव
भल्लातकादि काढा - बिबे पिंपळी पिंपळमूळ काढा मधातून किंवा पिंपळी चूर्ण गोमूत्रातून घेणे		निघंटरत्नाकर
त्रिफळा चूर्ण - हिरडा बेहडा आवळकठी व कटुकी चूर्ण मधातून किंवा कोमट पाण्याबरोबर घेणे		,,

आमवात चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
रासनापंचक - रासना गुळवेल सुंठ एरंडमूळ देवदार हलद काढा एरंडेल घालून घेणे.		निघंट रत्नाकर
रास्नासप्तक - रासना वाहवा गोखरू देवदार पुनर्नवा गुळवेल - लागोवरून एरंडमूळ काढा सुंठीचे चूर्ण घालून घेणे.	संधि वगैरे ठीकाणचा वात नाशक	〃
रासनाद्वादशक - रासना शतावरी अडुळसा गुळवेल अतिविष हरितकी सुंठ धमासा एरंडमूळ देवदार खरखंड नागरमोथा काढा	कंबर मांड्या घोटे पायातील दुखणे व भयंकर आमवायु नाशक	〃
महौषधादि काढा - सुंठ व गुळवेल काढा	फार दिवस राहिलेला आमज्वर	〃
शुंठ्यादि काढा - सुंठ व गोखरू काढा	आमवात व कटि शूळ नाशक पाचक	〃
पिप्पल्यादि पंचक - पिंपळी पिपळामूळ चवक चित्रक सुंठ यांचा काढा	भयंकर आमवायूवर	〃
एरंडतैलयोग - सुंठीचा किंवा दशमूळ काढ्यात एरंडेल घेणे	कंबर कुशी व बस्ती शूळावर	〃
एरंडतैल प्राधान्य - एरंडतेलाच्या सेवनाने	आमवात खात्रीने नाहीसा होतो	〃
वैश्वानर चूर्ण - सैंधव २ जवखार २ अजमोदा २ सुंठ ५ हिरडा १० चूर्ण दह्याचा मंड किंवा ऊन पाण्या बरोबर घेणे	आमवात गुल्म हृद्रोग बस्तिरोग प्लीहा शूळ आनाह व मूळव्याधीवर	〃
संधिवातारी गुटिका - रस्कापूर हिंगूळ व गुग्गुळ समभाग यांचे दुधात खलून हरभऱ्या एवढ्या गोळ्या घेणे	सर्व वातव्यथा व दुस्तर संधिवातनाशक.	〃

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव

शूळ चिकित्सा

औषधीचे नाव	रोगाचे ग्रंथाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
विश्वजलादियोग- सुंठीचा काढा, एरंडेल, भर्जितहिंग व संचळ काळवून घेणे	त्वरित शूळनाशक	निघंटरत्नाकर
हिंग्वादि चूर्ण- हिंग १ विहाडा २ सुंठ ३ सागरगोटा ४ चूर्ण ऊन पाण्याबरोबर घेणे		”
पंचसमचूर्ण- सुंठ हिरडा पिंपळी निशोत्तर व संचळ चूर्ण ऊन पाण्याबरोबर घेणे	शूळ आध्मान मूळव्याधीवर	”
कुबेराक्षवटि- सागरगोटे १ सुंठ १ संचळ ॥ हिंग ॥ चूर्ण शेवग्या मुळाचे रसात खलून पक्व करून गोळ्या करणे	८ प्रकारचे शूळावर	”
सप्तामृतलोह- ज्येष्ठमध, हिरडा, विहाडा आवळकाठी चूर्णातसम लोहभ. मिळवून तूपमधाशी घेणे व थोडे गोदुग्ध घेणे	शूळ ओकारी अंधत्व आम्लपित्तज्वर अरुचि मूत्रकृच्छ्र व प्रमेहावर	रसरत्नांशु
हरीतक्यादि वटि- हिरडा सुंठ मिरे पिंपळी शुद्ध कुचला गंधक भर्जित हिंग व सैंधव लिंबाचे रसात खलून लहान बोराएवढ्या गोळ्या घेणे किंवा ऊन पाण्याबरोबर घेणे	गुल्मशूळ संग्रहणी अतिसार अजीर्ण आमांशावर	रसरत्नं निघंटरत्नाकर
सूर्यप्रभा वटि- सुंठ मिरे पिंपळी पिंपळमूळ बेखंड हिंग जिरे शहाजिरे वचा नागचूर्ण लिंबू रसात खलून मिऱ्याएवढ्या गोळ्या घेणे	८ प्रकारचे शूळावर	निघंटरत्नाकर
क्षारताम्ररस- ताम्रभ. १ गंधक १ चिंचक्षार २ एकत्र खलून गुंज प्रमाण ऊन पाण्याबरोबर घेणे		नि. र. रसचं.

औषधीचे नाव	रोगाचे ग्रंथाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
शूळहरणयोग- हिरडा सुंठ मिरे पिंपळी कुचला हिंग सैंधव गंधक यांचे समभाग चूर्ण लिंबूरसात खलून बोराएवढी गोळी घेणे. अजीर्णाग्निमांद्यावर उष्णोदक पाणी	शूळ गुल्म नाश. संग्रहणी अतिसार	र. चं.

परिणाम शूल चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
शुंठ्यादि कल्क- सुंठ तीळ कल्क गूळ मिळवून दुधातून घेणे		निघंटरत्नाकर
गुडादि चूर्ण- गूळ आळेव तीळ एकत्र वाटून गोळी घेणे		"
त्रिवृतादि विरेचन- निशोतर जपाळ किंवा एरंडेल यापैकी एकाचे विरेचन देणे.		"
पथ्यावलेह- हिरडा लोहभस्म सुंठ एकत्र करून मध तुपातून घेणे	वातपित्तकफात्मक परिणामशूलावर	"
कृष्णाद्यवलेह- पिंपळी हिरडा लोहभस्म तुप मध घालून किंवा गुळाबरोबर घेणे		"
कुबेराक्षयोग- [तुसता] सागरगोटा सर्व शूलांचा नाशक आहे. मगज भाजून सुंठ सैंधव व भाजलेला हिंग याशी मिश्रीत अवश्य नाशकरोग		"
शंबूकभस्मयोग- शंखभस्म ६ ते ९ मासे ऊन पाण्याशी घेणे		रसचंद्रांशु

अन्नद्रवादिक शूल

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
धात्रीलोहादि योग- आवळकाठी किंवा ज्येष्ठमध व लोहभस्म मधातून घेणे.		निघंटरत्नाकर
पायस- सावे, कोद्रू किंवा कांग यांची खीर खावी		"
गुडमंडूर- गूळ आवळकाठी व हिरडे एक एक भाग मंडूरभस्म ३ भाग तूप मधांत खलून प्रातःकाली जेवणाचे आदि मध्य व शेवटी घ्यावे	अन्नद्रव शूल अजीर्ण पित्त आम्ल पित्त व परिणाम शूल नाशक.	रसचंद्रांशु

उदावर्त चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
नाराचचूर्ण - खडीसाखर २ निशोत्तर १ पिंपळी २ चूर्ण तोळा अर्ध भोजन पूर्वी घ्यावे	मलबद्धता व उदावर्त नाशक	नि: घ: र:

आनाह चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
त्रिवृतादि गुटि - निशोत्तर २ पिंपळी ४ हिरडा ६ चूर्णात समभाग गूळ घालून घ्यावे	भयंकर आनाह नाशक	नि: र:
नाराचरस - जयपाळ पारा गंधक सुंठ मिरे पींपळी टाकणखार चूर्ण प्र: (५ गुंज) १ मासा तूप खडीसाखरे बरोबर घेणे	उदावर्त आनाह उदर गुल्मावर	,,

गुल्म चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
चित्रकादिकाढा - चित्रक पिंपळमूळ एरंडमूळ सुंठ काढा हिंग बिडलोण व सैंधव घालून घेणे	गुल्म आनाह व विबंधावर	निघंटरत्नाकर
पिपल्यादिचूर्ण - पिंपळी पिंपळमूळ चित्रक जिरे सैंधव चूर्ण मधाचे ताकाशी किंवा गरम पाण्याबरोबर घ्यावे		,,
कुमारीयोग - कोरफडीचे दांत गाईचे तूप घालून सुंठ हिरडे पिंपळी मिरे व सैंधव घालून घेणे		,,
स्वर्जिकादिवटि - सज्जीखार ३ मासे तितकाच गूळ घालून गोळी घेणे		
वज्रक्षार - समुद्र, सैंधव, काचलोण, जवखार, संचळ, टाकणखार व सज्जीखार समभाग घेऊन रुईचे दुधात खलून निवडुंग दुधात ३ दिवस खल करून त्याचा रुईच्या पानास लेप करून पडक्यात घालून त्याचे तोंड बंद करावे व एक लहानसे पुट द्यावे स्वांगशीत झाल्यावर त्या पानांचे चूर्ण करून त्यांत सुंठ मिरे पींपळी ओंफळा जिरे हळद व चित्रक यांचे चूर्ण अर्धे मिश्र करून चांगला खल करावा. वाताधिक्यांत ऊन पाण्याबरोबर, पित्ताधिक्यांत तुपाबरोबर, कफाधिक्यांत गोमूत्राबरोबर त्रिदोषाधिक्यांत कांजी बरोबर	उदर, गुल्म, शूल, सूज, अग्निमांद्य व अजीर्ण नाशक	निघंटरत्नाकर

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
लवणभास्कर चूर्ण - ~~समुद्रमीठ~~ समुद्रमीठ ८ संचळ ५ बिडलोण २	वात कफ गुल्म प्लीहा उदर क्षय	शार्ङ्गधर. नि. र.
सैंधव २ धने २ पिंपळी २ पिंपळामूळ २ शहाजिरे २ तमालपत्र २	मूळव्याध संग्रहणी कुष्ठ मलबद्धता	
नागकेशर २ तालीशपत्र २ आम्लवेतस २ मिरे १ जिरे १ सुंठ १	भगंदर सूज शूळ श्वास कास आम-	
दाळिंब साल ४ दालचिनी ॥. वेलची ॥. यांचे चूर्ण दह्याच्या	वायु हृद्रोग अग्निमांद्य नाशक	
निवळ किंवा ताका बरोबर घेणे.		

हृद्रोग चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
दुग्धपान - गोदुग्ध ६४ तोळे घेऊन मंदाग्नीवर अर्धे आटवावे थंड	हृद्रोग ज्वर खोकला क्षयावर	निघंट रत्नाकर
झाल्यावर साखर मध तूप प्रत्येकी २ तो. व पींपळी १ तो.		
मिळवून पिणे.		
नागरादि काढा - सुंठीचा काढा गरम घ्यावा	अग्निदीपक खोकला दमा वात शूळ व हृद्रोगावर	"
पुष्कर चूर्ण - पुष्करमूळ चूर्ण मधाबरोबर घेणे किंवा अर्जुन भु-	पहिले हृद्रोग दमा खोकला व उचकीवर	"
साळ चूर्ण तूप दूध किंवा गुळाच्या पाण्याबरोबर घेणे.	दु. हृद्रोग जीर्णज्वर व रक्तपित्तावर	
हृदयार्णव रस - पारा गंधक ~~ताम्रभस्म~~ एकेक भा. ताम्रभस्म २ यांना	कफजन्य हृद्रोगावर	" रसचंडांशु
त्रिफळा काढ्यांत १ दि. खलून कांगोनी रसात १ दि. खलून		
चण्याएवढ्या गोळ्या घेणे.		

मूत्रकृच्छ्र चिकित्सा

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
यवक्षारपान- जवखार चूर्ण ताकात घालून घेणे किंवा साखरेशी घेणे.	मूत्रकृच्छ्र व अश्मरीवर	नि.र.
अघोरजादियोग- ले.१ मध्याशी घेणे	मूत्रकृच्छ्र व मूत्रघातावर	रससंग्रह
मूत्रकृच्छ्रनाशकयोग- पारा गंधक व जवखार मिश्रण ताक व साखरेबरोबर घेणे.		"

मूत्रघात चिकित्सा

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
गोक्षुरक्वाथ- गोखरु मुळे पाने व फळ यांचा काढा मध साखरेबरोबर		निघंटरत्नाकर

अश्मरी चिकित्सा

औषधाचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
त्रिकंटकादिचूर्ण- गोखरूबीचूर्ण मधातून किंवा जवखाराबरोबर घेणे		निघंटरत्नाकर
लोहप्रयोग- लोहभस्म मधाशी घेणे		रसचंडांशु

प्रमेह चिकित्सा

औषधाचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
गुडूचिस्वरसादि- गुळवेलीचा स्वरस मधाबरोबर घेणे किंवा हळदीच्या कल्क आवळेरस व मध यांचे मिश्रण घेणे.	सर्व प्रमेह नाशक	नि. र.
पलाशपुष्पकवाथ- पळसपुष्पकाढा साखर घालून घेणे	,,	,,
धात्रीकषायादिक- आवळकठी काढा मध व हळदीचूर्ण घालून घेणे. पाषाणभेदचूर्ण मधाबरोबर घेणे		,,
त्रिफलादियोग- त्रिफळाचूर्ण मधाबरोबर घेणे किंवा शिलाजित व मध अथवा मध व लोहभस्म अथवा मध व मंडूर भस्म घेणे.		,,
वंगभस्मादियोग- गुळवेलीचा रस व मध घालून वंगभस्म किंवा नागभस्म घेणे.		,,
नागभस्मयोग- सीसक भस्म १ वाल हळद आवळकठी व मधाबरोबर		,,
शिलाजितयोग- शिलाजित दूध साखरेबरोबर सकाळी घेणे		,,
स्वर्णमाक्षिकभस्मयोग- स्वर्णमाक्षिकभस्म मधांत खलून किंवा गुळवेलसत्व मधात खलून त्याबरोबर स्वर्णमाक्षिक भस्म घेणे	पित्तजन्य प्रमेहावर	,,
वंगेश्वर रस- पारा १ गंधक १ वंगभ. २ यांचे मिश्रण साखरेबरोबर देणे प्रमाण १ वाल		,,

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
वंगभस्मयोग- वंगभस्म व शुद्ध शिलाजित मिश्र करून घेणे अभ्रकभस्म जायफळ सूर्यफूल धमकंद व लवंगा यांचे मिश्रणातून वंगभस्म खीलादेणे	प्रमेह धातुक्षय दुर्बलपणा व नष्ट शुक्र नाशक वंध्यत्व नाशक	
विडंगादिलोह- वावडिंग हिरडा बेहडा आवळकाठी नागरमोथे पिंपळी सुंठ जिरे शहाजिरे यांचे समभाग लोहभस्म मिश्र करून देणे	दुस्तर प्रमेह व सर्व मूत्रविकारावर	रसचंद्रांशु
रूपरसवटिका- पारा व चांदीचा चूर समभाग खलून त्याचा गोळा करंड्यात ७ दिवस झाकून ठेवावा. दुसरे दिवशी लोह- पात्रांत निखाऱ्यावर लोखंडाचे सरकीने घोटावे म्हणजे एकतासांत शुभ्रभस्म होते ते १मासे केशर ॥ जाय- पत्री जायफळ लवंग शंखजिरे एकेक तोळा वळवळ खोबरे ७ थेंब एरंडेल निंबू घागर २० तो. खलकरून घोरी एवढी गोळी करावी यांचे दह्यातून अगरजुपातून सेवा- वी घोडे	सर्व प्रमेह विशेषतः पू प्रमेह नाशक	रसचंद्रांशु
त्रिवंगभस्म- शुद्ध कथील सिसे व जस्त समभाग निखाऱ्या- वर पत्रांत पातळ करून त्यावर आघाड्याचे कोळसे टाकून लोहदंडाने घोटावे एक प्रहरांत भस्म होते ते सा-	सर्व मेह व पूर्ति (पू) मेह नाशक	

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
भस्मास कोरफड व पित्तपापडा यांचे रसात पृथक् दोन लघुपुट द्यावे हे त्रिवंगभस्म		
त्रिफळालोह- त्रिफळा व लोह समभाग सह दोन गोळ्या		

बहुमूत्र चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
त्रिफळादि काढा- हिरडा बेहडा आवळकाठी वेखंड पान नागर मोथा पहाड मूळ काढा मध घालून घेणे.		नि. र.

मेदोरोगचिकित्सा

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथ
त्रिफलाकषाय- त्रिफळाच्या काढा हिरडा बेहडा आवळकठी काढा मध घालून घेणे.		निघंटरत्नाकर
मधुजलयोग- ऊन किंवा थंड पाण्यांत मध घालून घेणे.		,,
त्रिमूर्तिरस- पारा १ गंधक १ लोहभस्म १ मिश्रणास निर्गुंडीरस व मुंडी रस यांनी [illegible] भावना द्यावी. हा रस एक तोळा [illegible] चूर्ण व मध यांचे मिश्रणातून ४ गुं. घ्यावा. व सुंठ मिरे पिंपळी पिंपळमूळ चवक चित्रक हिरडा बेहडा आवळकठी भा[illegible] मुस्ता संचळ सैंधव बिडलोण सांभर [illegible] यांच्या चूर्ण यांचे चूर्ण अनुपानासाठी त्यावर घ्यावे.	मेद सूज अग्निमांद्य आमवात व कफरोग नाशक.	,,
त्र्यूषणादि लोह- सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा [illegible] चित्रक विडलोण सोरमीठ यांच्या सैंधव संचळ चूर्णास लोहभस्म मिसळून मधाशी देणे.	मेद प्रमेह कुष्ठ सर्व व्याधि अग्निमांद्य नाशक बलवर्णाग्नि वाढविणारे.	रससंग्रह
चव्यादि चूर्ण- चवक जिरे सुंठ मिरे पिंपळी हिंग संचळ चित्रक व सातू चूर्ण मध्यावस्थेवर देणे.		निघंटरत्नाकर

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव

कार्श्यचिकित्सा

उदर रोग चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगांचे नाव	ग्रंथाचे नाव
तक्रपान नियम- आंबट ताकात पिंपळी सैंधव चूर्ण घालून	वात उदर नाशक	भै. र.
घेणे. गोड ताकांत साखर मिरे चूर्ण घेणे. ताकात सुंठ	पित्तोदर नाशक	
ओवा सैंधव जिरे सुंठ मिरे पिंपळी चूर्ण घेणे.	कफोदर नाशक	
सुंठ मिरे पिंपळी जवखार व सैंधव चूर्ण ताकात घेणे	सन्निपातोदर नाशक	
सामुद्राद्यचूर्ण- सामुद्र संचळ सैंधव जवखार अजमोदा पिंपळी	वातोदर गुल्म अजीर्ण विदार	”
चित्रक सुंठ हिंग वावडिंग चूर्ण भोजनारंभी तूप भातासह	वातकोप संग्रहणी मूळव्याध पंडु	
घासाबरोबर घेणे	रोग व भगंदर नाशक	
विनोद विद्याधर रस- पारा गंधक टाकणखार जपाळ समभाग खलून	उदरज्वर मूळव्याध व शूळावर	रसचंडांशु
दूध गूळ घालून घ्यावे		

प्लीहोदर चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगांचे नाव	ग्रंथाचे नाव
भल्लातकादि मोदक- बिब्बे हिरडा जिरे व गूळ यांचे लहान लाडू	भयंकर प्लीहा नाशक	निघंटु रत्नाकर
भक्षण करावे		
पिप्पल्यादि चूर्ण – सैंधव पिंपळी चित्रक रोगग्याचे मूळ व जिरे	प्लीहा नाशक योगराज	”
चूर्ण गरम पाण्याबरोबर घेणे.		
पिंपळीचे चूर्ण दुधाबरोबर घेणे.		
लवणादि तक्र- सैंधव व रुद्रमोहाच्या चूर्ण एक तोळा व १६ तोळे		
ताक टाकून भांड्याचे तोंड बंद करून तीन दिवस ठेवावे.		
नंतर घेणे. (वरील चूर्ण ६० तो. व तक्र ७०० तो. भांड्या-		
त टाकून तीन दिवसानंतर रोज २० तो. प्रमाणे २ दि.		
घेणे.		
लघु हिंग्वादि चूर्ण- हिंग सुंठ मिरे पिंपळी कोष्ठ जवखार सैंधव		
यांचे चूर्ण ऊन पाण्याबरोबर घेणे.		
अर्कपत्र क्षार- रुईच्या पानास सैंधवाचा लेप करून एका मडक्यात		
घालून तोंड बंद करून अग्नि द्यावा त्याचा क्षार दही		
नीवळी बरोबर घेणे.		
वज्रक्षार- संचळ जवखार सामुद्र काचलोण सैंधव टाकणखार		
सज्जीखार चूर्ण करून निवडुंग चिकात ३ दि. उन्हांत भिजवून		

औषधी नाव	रोगनाव	ग्रंथनाव
देणावे नंतर त्याचे गोळ्यास कडुचीपाने गुंडाळून मडक्या	उदर, सूज, गुल्म अष्ठीला	निघंटरत्नाकर
तठेवून गजपुट द्यावे. नंत्याचे चूर्ण करून सुंठ मिरे पिं	प्लिहा, धाकाचे प्लीहा यकृतावर	
पळी नावडिंग भोहाऱ्या हिरडा बिहडा आवळकुडाचवक		
भाजीतहिंग. चूर्ण मिळवून मासळ तिसळे नाळ्याशी देणे		
वर्धमान पिंपळी - ३,५,७ किंवा १० पिंपळ्या दररोज वाढत्या	श्वास खोकला उदर ज्वर मूळव्याध	”
प्रमाणात सेवन करणे	वातरक्त क्षयनाशक	
विरेचनयोग - टाकणखार मिरे पारा लेके भा. गंधक पिंपळी	रेचक द्वारा उदर नाशक	”
सुंठ येने दान भा. व सर्वाइतके जयपाळ बीज चूर्ण प्र. १ गुंज		
इच्छाभेदी रस - सुंठ मिरे पारा गंधक टाकणखार एकेक भा. जयपाळ २		”
चूर्ण साखरेबरोबर प्र. - २ गुं.		
हपुषादि चूर्ण - हरबरी ओवा जिरे सैंधव यांचे चूर्ण ऊन पाण्या	बध्द गुदोदर नाशक	नि. र.
बरोबर घेणे		
लवणादि योग - सैंधव व मोहऱ्या चूर्ण ३ माणगोमूत्राबरो	यकृत प्लीहोदर सर्व उदर	”
बर घ्यावे	नाशक	
तक्रपान - पिंपळी चूर्ण व मध ताकातून घेणे सुंठ,मिरे,	छ क्षतोदर नाशक	”
पिंपळी जलरवार बरे सैंधव चूर्ण ताकांत घेणे. ~~सुंठ मिरे~~	जलोदर नाशक	”
चव्यादि काढा - चवक चित्रक सुंठ देवदार काढा निशोतर		

औषधीचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव
चूर्णवेगी मूत्र धालूं देणे		

शोथ चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ नाव
गुडादि चूर्ण - गूळ पिंपळी सुंठ चूर्ण ऊन पाण्यावरोबर घेणे	सूज आम अजीर्ण शूलावर	निघंट रत्नाकर
सिंहास्यादि काढा - अडुळसा गुळवेल डोरली काढा मधातून घेणे	सूज खोकला दमा ज्वर ओकारीवर	〃
आर्द्रकस्वरस - आल्याचे रसांत जुना गूळ घालून देणे.		〃
गुडार्द्रकादि योग - गुळाबरोबर आले सुंठ हिरडा पिंपळी यांचे पैकी एकाचे चूर्ण मिळवून ४.१ तो. क्रमे दररोज वाढत्या प्रमाणावर घेणे		〃
शोथारि रस - हिंगूळ जपाळ मिरे टाकणखार पिंपळी एकत्र खलून [illegible] बरोबर प्र. १ वाल घेणे.		〃
सौवर्चलादि लेप - काळे मीठ व मोहोऱ्या यांच्या कल्काचा लेप आघातजन्य सुजेवर करावा	अभिघातजन्य सुजेवर	〃
सामान्य चिकित्सा - पुनर्नवा देवदार व सुंठ यांचा काढा	सूज नाशक	नि. र.
गोमूत्रात करून घेणे. पिंपळी व सुंठ गुळातून दे.	सूज आमशूल व अजीर्ण नाशक	
त्रिफळा चूर्ण गोदुग्ध, गोमूत्र किंवा म्हैस दुधातून (किंवा तुपातून) दे.	सूजयुक्त उदर नाशक	
गोमूत्र प्रयोग - गोमूत्राने सूज आलेल्या जागी शेकणे.		

अंडवृद्धि चिकित्सा

औषधी	रोग	नाव

अंत्र वृद्धि चिकित्सा

~~मलगंड~~ गंड म:

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव

गलगंड चिकित्सा

औषधींचे नाव	रोगाचे नाव	ग्रंथाचे नाव

गंडमालाचिकित्सा

औषधींचेनाव	रोगाचेनाव	ग्रंथांचेनाव

अपचीचिकित्सा

औषधींचेनाव	रोगाचेनाव	ग्रंथांचेनाव

ग्रंथि चिकित्सा

अर्बुद चिकित्सा

श्लीपदचिकित्सा

विद्रधीचिकित्सा

शोथ
व्रण, चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
हस्तिदंतादिलेप- हस्तिदंत पाण्यात उगाळून स्नेच्या तोंडावर त्याचे एका बिंदूचा लेप करणे	मूज पिकून फुटते	निघंटरत्नाकर
सक्तुपिंडिका- सातूचे पीठ तेलांत किंवा तुपात भाजून सोसवेल तितके गरम व्रणशोथावर (फोडावर) बांधून ठेवावे	फोड पिकणे किंवा बसणे	〃
यवादिलेप- जव व गहू यांचे पिठांत क्षार घालून लेप करावा किंवा हळकुंडाची राख व चुना यांच्या लेप करणे। शेवीच्या लेंड्या व सांवरमीठ यांचा लेप करणे	फोड चांगल्या प्रकारे फुटतो	〃
निंबपत्रादि लेप- कडुनिंबपाला व तीळ यांच्या कल्क किंवा नुसत्या लिंबपाला कल्क मधात खलून लेप करणे	व्रणशोधन होते	〃
निंबपत्रा धुपन्यार- कडुनिंबपाला करंजपाला व निर्गुडीपाला यांच्या कल्काचा लेप व्रणावर करावा	व्रणातील कृमि नाशक	〃
दुसरे- पारदादिमलहरघृत- शु. पारा. शु. गंधक शेंदूर राळ कपिला मुरदाडशेंग मोरचूद काथ यांचे मिश्रणांत चौपट तूप घालून कापसाचे घडी वर लावून व्रणावर बसवावे व	व्रणनाशक	〃
स्वर्जिकादि घृत- सजीखार जवखार, कपिला, रेणुकबीज दा- कणरवार ळाही. पांढराकाथ, मोरचूद यांचे चूर्णाचा गा-	व्रणनाशक. कृमि व कंडूनाशक	〃

इन्हे तुपात्यांगळा स्वच्छ करून व्रणावर लावणे

भगंदर रोग चिकित्सा

~~भगंदर रोग~~ चिकित्सा
उपदंश

औषधी	रोग	ग्रंथ
कज्जली योग - शुद्ध पारा १ शु. गंधक २ याची विधि युक्त कज्जली करून - गाईचे तुपातून एक मासा प्रमाण द्यावी. दिवस २१ पथ्य गव्हाचे अन्न व नुप मीठ वर्ज्य.		रसचंडांशु व निघंट
गंधक योग - शुद्ध गंधक व त्रिफळा चूर्ण समभाग घेऊन त्यांचे बरोबर पीठीसाखर खलून चूर्ण ३ मासे सकाळी मधातून द्यावे दि. २१		”
नागभस्म योग - खडीसाखरेशी शिस्याचे भस्म देणे		”
पारदादि लेप - शुद्ध पारा, शु. गंधक, शु. हरताळ, शु. हिंगुळ शु. मनशीळ एक एक भा. मुरदाडशिंग व शंख जिरे दोन दोन भाग घेणे. पारा व गंधक यांची कज्जली करून बाकीचे मिश्र करणे व तुळसीरसांत त्याचा खल करून सावलीत सुकवाव नंतर पांढऱ्या धोतऱ्याच्या रसांत खलून गोळ्या गाईचे तुपातून उपदंश व्रणावर लेप करावा.		निघंटरत्नाकर
गोपीचंदनादि लेप - गोपीचंदन व भोस्पूट समभा. एकत्र खलून कज्जली प्राण्याबेरोबर व्रणावर लावणे		”

औषधी	रोग	ग्रंथ
उपदंशकुठार रस – मुर्दाडशिंगी, कोष्ठ, एकेकभा॰ मोरचूद ॥ आले रसांत खलून बोराएवढी प्रमाणगोळी आलेरसातून घेणे॰ पथ्य मधुर आंबट पदार्थ, मांस, दूध, कोहळा वर्ज्य॰		रसचंडांशु॰
करवीरमूललेप – कण्हेरीचे मूळ पाण्यात उगाळून लेप केल्यास शिश्नवेदना व उपदंश नाश होतो॰		नि॰र॰

औषधी	रोग	ग्रंथ
श्वित्रारीलेप – सैंधव रुई चिकात ७ दिवस खलून लेप॰	श्वेत कुष्ठावर	रसचंडांशु
मुखावरील श्वित्रारी – गंधक, हिराकस, हरताळ, त्रिफळा समभाग खलून तोंडास लेप॰ एकादिवसांत गुण॰	,,	,,
प्रकार २रा – भाका, हिरडा, पुष्करमूळ, कल्क करून पुट पाकरीतीने भाजून, कांजीत खलून लेप	,,	निघंट रत्नाकर
मूळक बीजलेप – मुळ्याच्या बियांचे चूर्ण गोमूत्र, ताक किंवा सौवीर यांत वाटून लेप किंवा आघाडयाच्या रसांत वाटून लेप, किंवा केळीचा खार व हळद यांचा लेप॰	शिबे (शेरणी)	,,
गंधकादिलेप – गंधक व जवखार, पाण्यांत किंवा शिरसेल तेलांत वाटून लेप॰	,,	,,
गजचर्म चिकित्सा – पारा गंधक कज्जली लोण्यांत खलून लेप करणे॰	गजचर्म व पामा नाशक	,,
आरग्वध लेप – बाहव्याच्या पानांचा कल्क कांजीत वाटून लेप करणे	गजचर्म, दद्रू, पामा व विचर्चिका नाशक	,,
कज्जलीयोग – पारा गंधक कज्जली शिरसतेलांत व भाक्याचे रसांत खलून लेप	सर्वकुष्ठ नाशक	,,
गुग्गुळसेवन – ऊन पाण्याबरोबर गुग्गुळ घेणे॰		,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
विडंगादि-चूर्ण- वावडिंग, हिरडा, बेहडा, आवळकठी चूर्ण मध्यातून दे		निघंट रत्नाकर
एकविंशति गुग्गुळ- चित्रक, हिरडा, बेहडा, आवळकठी, सुंठ मिरे पिंपळी, जिरे, वडीशेप, वेखंड, सैंधव, अतिविष, कोष्ठ, चवक, इंद्रजव, खार, वावडिंग, अजमोदा, नागरमोथा, देवदार यांचे चूर्णात समान गुग्गुळ घालून तुपांत खलून सकाळी किंवा भोजन समई एकेगोळी घेणे.	सर्व कुष्ठे, कृमि, दद्रु, व्रण, संग्रहणी, मूळव्याध, मुखरोग, गलग्रह, गृध्रसी, भग्न, व गुल्म, नाशक	११
गुंजफलादि लेप- गुंजा व चित्रक किंवा मनशीळ व आ- घाडयाची राख यांचा कल्काचा लेप करावा	श्वेतकुष्ठ नाशक	नि. र.
तुळसीपत्रयोग- तुळसी पत्र मीठांत कुसकरून लेप.	दद्रु नाशक	११
उदयभास्कर रस- गंधक १ ताम्र १० मिरे ५ बचनाग २ एकत्र खल प्रमाण १ गुं. योग्य अनुपानातून देणे.	गलत्कुष्ठ विपादिका मंडलकुष्ठ विचर्चिका दद्रू खरूज कुष्टनाशक	रसचंडांशु
शिलादि लेप- मनशीळ हिराकस व धत्तूर गोमूत्रांत खल	किटिभ विसर्प सर्व कुष्ठनाश.	नि. र

औषधी	रोग	ग्रंथ

शीत पित्त उदर्द व कोठ चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
गुडादियोग- गूळ व ओवा मिश्रण ८ दिवस घेणे.	उदर्द नाशक	नि.र.
वर्धमान पिंपळी घेणे	शीतपित्त नाशक	,,
सैंधवादिलेप- गरम तुपात सैंधव खलून. किंवा कुळसीथारस अंगास लावणे.		,,
मरीचिकाचूर्ण- तुपासून मिरेचूर्ण घेणे		,,
दुर्वादिलेप- दूर्वा व हळद यांचा लेप. कोरडी खरूज. कृमि नाश व शीत पित्त नाशक.		र.चं.
कटुतैल विलेपन- करंजी तेल लावणे	अंगावरील गांधी नाशक	रसंचं.डांयु.
लिंबपत्रादियोग- कडुलिंबपत्र कल्क किंवा कडुलिंब व आवळकाठी कल्क तुपाबरोबर घेणे.	विस्फोट कोठ क्षत शीतपित्त कंडू व रक्तपित्त नाशक	नि.र.

औषधी	रोग	नाव ग्रंथ

आम्ल पित्त चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
त्रिवृतादि विरेचन- हिरडा. पिंपाडा आवळकाठी काढ्यातून		निघंट.
निशोत्तर चूर्ण विरेचना करितां देणे.		
गुडादि मोदक- गूळ, पिंपळी व हिरडा याच्या गोळ्या देणे.		״
रसामृत- सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बेहडा आवळकाठी नागरमोथा	आम्लपित्ताग्निमांद्य परि-	״
वावडिंग। चित्रक प्रत्येकी १ भा. गंधक २ पारा १ दे	णामशूळ, कावीळ व पांडु	״
ऊन पारा गंधक कज्जली करून. बाकीचे चूर्ण खलून	रोग नाशक	
प्रमाण १ ते २ गुं. मध तुपात सेवन करून वर पाणी किंवा		
गोदुग्ध देणे.		
सूतशेखर रस- पारा, सुवर्णभस्म- टाकणखार लाही शु. वच्छ-	आम्लपित्त वांति शूळ गुल्म	״ र.चं.
नाग सुंठ मिरे पिंपळी, धत्तूरबी. शु. गंधक. ताम्रभ. दाल-	खोकला, संग्रहणी, उचकी	
चिनी. तमालपत्र. वेलची. नागकेशर. शंखभ. बेलफळ	उदावर्त- अनेक रोग, क्षय व	
समभाग हे १७ खलून माक्याचे रसांत घोटून गुंज (१ ते २) प्रमाण	मंडल नाशक.	
मधतुपातून देणे.		
गुडकूष्मांडादि योग- गूळ व कोहोळा किंवा खडीसाखर		
व आवळकाठी, किंवा गूळ दूध व पिंपळीचा कल्क तुपातून		
मधुपीप्पली योग- पिंपळी चूर्ण मधाशी घेणे व संध्याकाळी		
लिंबू रस घ्यावे.		

विसर्प विस्फोटक व तंतु रोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
विसर्प रोगावर पित्तनाशक औषधे योगवाहीरसायनेव		नि. र.
कुष्ठरोगचिकित्सा करावी-		
त्रिफळादि विरेचन- त्रिफळा काढ्यातून तूप व निशोत्तर घालून किंवा निशोत्तर व हीरडा यांचा काढा देणे.	ज्वर व विसर्प नाशक	”
घृतादि लेप- शतधौत घृताचा वरंवार लेप करणे		”
तंतुहरयोग-		
गोघृतयोग- गाईचे तूप व निर्गुंडीपत्ररस एकतोळा एकत्र करून ३ दि. घेणे.	डम्र नारु नाशक	रसचंडांशु
शमळहरियोग		
हिंग्वादियोग- हिंग वचाकणखार लाही चूर्ण जुन्यागुळा तून घेणे	”	”
चंदनादिलेप- चंदन नागकेशर शिरसमाल जाईपाला तांदुळजाचे रसांत वाटून लेप करणे.	विस्फोटक दाह नाशक	नि. र.
शंखुन्यादिलेप- हळद व माक्याच्या मुळ्या वाटून लेप करणे	विसर्प व डुकर दाद नाशक	”

औषधी	रोग	ग्रंथ

मसूरिका चिकित्सा

औषधें	रोग	ग्रंथ
सामान्यउपचार - मसूरिका पिकून स्रवूं लागल्यास रोग्याची राखण करावी व माश्यांचे कडूलिंबपाल्याने निवारण करावे		नि·र·

क्षुद्ररोग चिकित्सा

औषधें	रोग	ग्रंथ
मध्वादिलेप - मधमेण सैंधव तूप गूळ म्हशागुग्गुळ राळ व गेरू यांचे मिश्रणाचा लेप केल्यास	फुटलेले पाय बरे होतात.	नि·र·
मदनादिलेप - गेळफळ मेण व समुद्रमीठ म्हशीचे लोण्यांत तापवून गरम फुटलेल्या पायावर दि· ७ रोज लावणे.		,,
जायफळ चंदन व मिरे यांचा कल्क	तारुण्यपीटिका मुरुम नाशक	,,
गोदुग्धयोग - गुदभ्रंश होऊन आंत ओढणे कठिण पडत असल्यास गोदुग्धाने सिंचन करून ओढावे		,,

मुखरोग चिकित्सा

औषधे	रोग	ग्रंथ
पथ्यादि योग- हिरडे, वाळा, कोष्ठ, चूर्ण गोमूत्रांत खळून, गोळी तोंडांत धरणे.	मुखदुर्गंधी जनक रोगावर.	रसरत्नं.
आमलक योग- आवळे चूर्ण गोदुग्धाशी घेणे	घशातील खार नाशक	,,
कुचला योग- कुचला चूर्ण २ गुं. सुंठ मासा चूर्ण गोदुग्ध किंवा घृतातून घेणे.	गळ्यातील गाठी नाशक	,,
गोमूत्र योग- गोमूत्रातून वंगभस्म घेणे व तोंगस लावणे.	तोंडावरील काळेपणा नाशक.	,,
जातिपत्र चर्वण-		

दन्तमूलरोग चिकित्सा

औषधें	रोग	ग्रंथ.
कणादि चूर्ण- पिंपळी, सैंधव, जिरे चूर्ण दन्तमूळांना घासणे	दांत हालणे, ठणका, सूज, रक्तस्रावावर.	नि. र.
कासीसादि गुटी- हिराकस, भाजीत हिंग, तुर्टी, देवदार कल्क गोळी दातांत घट्ट धरणे	दातातील कृमिजन्य शूळावर.	,, बरसचंडांशु
जातिपत्रादि चूर्ण- जाईच्या पाळा, पुनर्नवा, गजपिंपळी, कोऱ्हाटा, कोष्ठ, वेखंड, सुंठ, ओवा, हिरडा यांचे चूर्ण तोंडात धरणे	मुखदुर्गंधि, दन्तशूळ, दात हालणे, व्रणसूज, कंडू, कृमि नाशक	निघंट रत्नाकर
गुडुची कल्क- गुळवेल पाण्यात वाटून पातळ कल्कात रुईच्या चीक घालून कल्कून दांत घासणे	दांत हालत असल्यास घट्ट होतात	,,
जातिपत्र चर्वण-		

तालु व कंठ रोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
आवळ्याचे चूर्ण गोदुग्धाशी घ्यावे	गळ्यातील विकार नाशक	रसचंडांशु
कुचलाचूर्ण २ गुंजा, सुंठ १ मासा यांचे चूर्ण गोघृत किंवा दुग्धातून घ्यावे	गळ्यातील गाठी नाशक	

कर्ण रोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
अर्कपत्रस्वरस- रुईचे पिकलेले पानास तूप चोळून बिस्तवावर तापवून पिळून त्याचा रस कोमट असतांना कानांत घालावा	कर्णशूल नाशक	~~[illegible]~~ नि. र.
छाग मूत्र योग- बकऱ्याच्या मूत्रांत सैंधव घालून तापवून कोमट असतांना कानांत घालणे	कर्णशूल, लाल होणे, वळसवाहणे यांचे नाशक	,,
समुद्रफेनचूर्ण- समुद्रफेसचूर्ण कानात घालणे.	कर्णशूल, व्रण, चिकटा-नाशक	,,

नासारोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
धात्री लेप- आवळकठी तुपांत भाजून कल्क करून त्याचा लेप मस्तकावर करणे.	नाकातील रक्तस्रावनाशक	,,
नवसागरादि योग- नवसागर व चुना यांचे समभाग चूर्ण एकत्र करून हुंगणे. किंवा नवसागर व शिंपेचा चुना चूर्ण नाकांत ओढणे	पडसे व मस्तकशूळावर	,,
वचादि पोटली- वेखंड किंवा ओवा चूर्णाची पुरचुंडी करून ओढणे	पडसे नाशक	,,
पंचामृतरस- पारा १ गंधक २ टंकणखार ३ वचनाग ४ मिरे ५ भा. यांचे चूर्ण आलेरसांत खोडून गोळ्या शक्तीप्रमाणे ५ गुंजपावेतो योग्य अनुपानातून देणे	पडसे, जलोदर, सान्निपात, नासारोग, पिनस, व्रणसन्न, व्रण, उपदंश, भगंदर, नाडीव्रण, ज्वर, नख किंवा दांत यांचे आघाताने होणारे व्रण नाशक	रसचंडांशु

नासारोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
गुडादियोग- गूळ, मिरपूड, दह्यांत खलून भक्षण करणे पथ्य गव्हाचे पदार्थ तुपावरोबर खाणे	सर्व प्रकारचे पिनस नाशक	भै. र.
वेळुादियोग- मीरपूड व गव्हाचे अन्न भक्षण करून निज त्याचे वेळी थंडपाणी प्यावे	"	"

औषधी	रोग	ग्रंथ
लंघन प्रभाव- नेत्रकुक्षीतील रोग, पडसे व्रणवज्वर हे पांचरोग शक्ती प्रमाणे ५ दिवस लंघन केले असतां नाश होतात.		नि॰र॰
त्रिफळाकाढा- हिरडा बेहडा आवळकाठी यांचा काढा करून तूप घालून लोखंडाचे खलबत्त्यांत चांगले घोटावे व सायंकाळी भोजनोत्तर प्यावयास १ मास द्यावे.	आंधळ्यासही दृष्टि येते.	,,
तुळस्यादि अंजन- तुळसीच्या, बेलफळाचा रस समभाग घेऊन त्याचे सम स्त्रीदुग्ध घालून काशाचे भांड्यांत गजपिंपळी चूर्ण घालून ताम्रपात्राने एक प्रहर खलावे चांगले काळे झाले म्हणजे अंजन डोळ्यांत करणे.	सर्व नेत्ररोगनाशक	,,
पुनर्नवांजन- पुनर्नवा दुधांत उगाळून अंजन केले असतां नेत्रकंडू नाशक, मध्यांत उगाळून अंजन केल्यास नेत्रस्राव नाशक, तुपातून डोळ्यातील फूल नाशक, तेलातून तिमिर रोग नाशक, कांजीतून, रातांधळे नाशक.	भिन्नानुपानांत भिन्नाभिन्न नेत्र रोग नाशक.	नि॰र॰
शुंठ्यादि अंजन- शुंठवेल स्वरस १ तो॰ मध १ मा॰ सैंधव १ मासा चांगले घोटून अंजन केल्यास नेत्र कंडवादि रोग नाशक.		,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
रक्तचंदन लेप- डोळ्यांत शल्य शिरले असतां रक्तचंदन उगाळून लेप करावा		निघंटरत्नाकर
कतक फलाद्यंजन- निर्मळीचे बी मधांत उगाळून थोडा कापूर घालून अंजन करावे.	नेत्र स्वच्छ होतात.	,,
चंद्रोदयवर्ती- रसांजन शिलाजित केशर मनशीळ शंख, पांढरे मिरे व साखर एकत्र खलून त्याची गोळी करावी व पाण्यात उगाळून अंजन डोळ्यांत करावे.	डोळ्यासंबंधी पील्ल कंडू फूल तिमिर व अर्बुद रोगनाशक	नि॰र॰
चंद्रोदयवर्ती प्र॰२- शंखनाभि बिहाडाबी मगज हीरडा मनशीळ पींपळी मिरे कोष्ठ वेखंड याचे चूर्ण शेळीचे दुधात चांगले खलून लांबट गोळ्या करून पाण्यात उगाळून अंजन करणे	तिमिर मांसवृद्धि काचबिंदू मोतिबिंदू अर्बुद रातांधळेपण फूल नाशक	,,
शुंठ्यादि पिंडी- सुंठ व कडू लिंबाची पाने एकत्र वाटून किंचित सैंधव घालून गडी डोळ्यावर बांधावी	सूज व कंडू नाशक.	,,
निंबूरसलेप- लोखंडाच्या पात्रांत लिंबूरस लोह दुवत्याने घोटून किंचित दाट झाला असतां बाहेरील भागावर लेप करणे	पीडा नाशक	,,
पीपल्यंजन- पिंपळी समुद्रफेस व सैंधव चूर्ण कांसपात्रांत चांगले खलून डोळ्यात अंजन करणे.	डोळ्यातील फूल नाशक	,,
मरीचलेप- मिरपूड तीळ्याच्या पानाच्या रसांत खलून डोळ्यावर लेप करणे	वडस नाशक अर्मरोग	,,

शिरोरोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
आमकुठार योग - आमकुठार रसांचे नस्य करावे	मस्तक शूळ नाशक	निघंट रत्नाकर
कुष्ठादि लेप - कोष्ठ, एरंडमूळ, सुंठ ताकांत उगाळून गरम करून डोक्यावर लेप करणे.	शिरोरोग नाशक	,,
शुंठी नस्य - सुंठ शेळीच्या दुधांत उगाळून नाकांत नस्य करणे		,,
कुंकुम घृत - केशर तुपात खलून नाकांत नस्य करणे	अर्धावभेदक व सर्व शिरोरोगावर	,,
तुळश्यादि नस्य - तुळशीची पाने व दुर्वा यांचा रस एकत्र करून नस्य करणे.	तत्काळ अर्धावभेदक शूळ नाशक	,,
वावडिंगादि नस्य - वावडिंग व काळे तीळ यांच्या कल्काचा लेप मस्तकावर करणे किंवा कल्काचा रस नाकांत ओढणे		,,
मरीच्यादि लेप - मिरे भाकऱ्याच्या रसांत वाटून कल्क किंवा मिरे साळीचे तांदुळाच्या कल्कांत डोक्यावर लावावा. अथवा सुंठ पाण्यांत उगाळून नस्य करणे.	अर्धावभेदक शिरोरोगावर.	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ
पारदादि लेप - पारा ३ मासे काळ्या धोतऱ्याच्या किंवा विड्याच्या पानांच्या रसांत खलून फडक्यास लावून मस्तकास ३ प्रहर बांधावे	उवा व लिखा नाशक	र. चं.

नेत्ररोग चिकित्सा मागील पानाहून पुढे.

औषधी	रोग	ग्रंथ
नागकेशरादि अंजन - सांबरशिंग, नीलकमल, जायपत्री व केशर, गेरू गाईच्या शेणरसात खलून गोळी करावी. तीचे अंजन डोळ्यांत करावे	दिवांध रातांध नाश.	नि. र.
दधि मरीच्य योग - मिरे दह्यांत उगाळून अंजन करावे.	रातांधावर	,,

औषधी	रोग	ग्रंथ

स्त्रीरोग चिकित्सा

प्रदर चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
प्रदरारिरस - पारागंधक व सीस्याचे भस्म एकेक भाग रसांजन ३भाग लोध्रचूर्ण ६ अडुळस्याचेरसांत १दि. खलून. वालप्रमाण मधाशी घेणे.	दुस्साध्य धुपणीनाशक	निघंटरत्नाकर. रसचंडांशु
कुशमूलादि पान - दर्भाची मुळे स्वच्छ धुवून तांदुळाचे धुपणांत वाटून कल्क ३ दि. घेणे		नि. र.
वास्वादि स्वरस - अडुळशा, किंवा गुळवेल ~~किंवा~~ ~~स्त~~ ज्यांचास्वरस किंवा रक्तरुव्हाच्याफुलांचाकल्क सेवन करणे	श्वेतप्रदर नाशक	नि. र.
कदलीफलसेवन - केळं तुपावरोवर भक्षणकरणे	~~रक्त~~ प्रदर नाशक	निघंटरत्नाकर
कपित्थादिकल्क - कवठाचा व वेळूच्यापाला एकत्र वाटून कल्क मधातून खावयास देणे.	तीव्र प्रदर नाशक	"
आमलकी चूर्ण - आवळकठीचे चूर्ण मधांतरवळून घ्यावे	श्वेत प्रदर नाशक	"
नागकेशरयोग - नागकेशर ताकामध्ये वाटून सेवनकरावे. ३दि. घेतल्यास श्वेत प्रदर नाशक		नि. र.
आमलकी बीजयोग - आवळकठीच्या बिया, पाण्यांत वाटून मध व साखर घालून घ्यावे किंवा आवळ्यांचा रस वचूर्ण मधाशी घ्यावे	श्वेत प्रदर नाशक	नि. र.

औषधी	रोग	ग्रंथ

औषधी	रोग	ग्रंथ
कदलीफलयोग – पक्व केळी व आवळे स्वरस साखर ल घेणे आवळ केळीच्या	सोमरोग व स्रावबंद होतो	निघंट रत्नाकर

योनिव्यापत्चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
श्यामतिलकशाय- काळेतिळाचा काढा निवल्यावर गूळ घालून घेणे	नियमितार्तव होण्यास.	नि. र.
योनिदाहचिकित्सा- आवळेरसात सारवर घालून घेणे	योनिदाह नाशक..	११

वंध्यात्व चिकित्सा

गर्भिणी रोग चिकित्सा

औषधी	रोग नाव	ग्रंथ
गर्भविनोदरस – सुंठमिरेपिंपळी एकेक भा· हिंगळ ४ जायपत्री लवंग तीनतीन भा· सुवर्णमाक्षिक २ भा· सर्वांचा पाण्यात खल करून प्रमाण २ गुंजा	गर्भिणीच्या सर्व रोगावर	रसचंडांशु
सामान्योपाय – चिकणामुळाचा काढा नुसता तूप किंवा दूध घालून घेणे·	,,	नि· र· चं·

विषमज्वर चिकित्सा

सूतिकारोग चिकित्सा.

औषधी	रोग	ग्रंथ.
देवदार्यादिकाढा - देवदार वेखंड कोष्ठ पिंपळी सुंठ कायफळ नागरमोथा किराइत कटुकी धने वाळहिरडे गजपिंपळी रिंगणी गोखरू धमासा मोतरिंगणी (डोरली) अतिविष कुळीथ काकडशिंगी शहाजिरे या २० औषधांचा अष्टमांश काढा सैंधव व भाजित हिंगचूर्ण घालून द्यावा.	पोटशूळ, खोकला, ज्वर, श्वास, मूर्छा, कंपवायु, मस्तकशूळ, बडबड, तृषा, दाह, तंद्रा, अतिसार, वातपित्तकफजन्य वांतरोग नाशक	भै. र.
प्रताप लंकेश्वर रस = पारा १ अभ्रक १ गंधक १ वचनाग १ मिरे २ लेंडु शंख ८ राणशेणी भ. १६ यांचा खल करून योग्य अनुपानातून देणे.	सन्निपात, बाळंतवायुज्वर, धातास्थिज्वर, अंडरसांत वातविकार, कफमेद, धनुर्वात (गुरुत्व शुक्ल आणि शिफंडा उडियात)	र. चं.

स्तन्य रोग चिकित्सा.

औषधी	रोग	ग्रंथ
भूमि कूष्मांड मूळादि योग — भुईकोहळ्याचे मूळ दुधांत वाटून रस काढून साखरेशी देणे	दूध वाढण्यास उपाय	मि. २.
शतावर्यादि पान — शतावरीच्या मुळ्या दुधांत वाटून त्यास देणे अथवा मंदोष्ण दूध पींपळीचूर्ण घालून देणे.	"	"

बाल रोग चिकित्सा

औषधी	रोग	ग्रंथ
स्त्रीचे लंघन हे स्तन्यपान करणाऱ्या बाळकाचे लंघन समजावे.		
बालक मात्रा प्रमाण- पहिल्या मासांत मधतूप साखर दूध या मिश्रणांत एक गुंज औषध घ्यावे. दुसऱ्या मासापासून एकेक गुंज प्रमाण वाढवावे. १ वर्षापासून १६ वर्षे पावेतो ५ गुंजा पासून वाढवावे. १६ वर्षे ते ७० पावेतो समान प्रमाण पुढे पुन्हा प्रमाण कमी करावे. पूर्वी रसलोहादि औषधे सांगितलेली बाळकाला त्या त्या रोगावर स्वल्प प्रमाणांत देणे.		नि. र
बालरस- पारा गंधक एकेक भा. सुवर्ण माक्षिक ॥. लोखंडी खलांत कज्जली करून दगडी खलांत निंबाच्या मात्रा बालगुटी रोग नाशक. पाल्याच्या रसाची एकेक भावना देऊन लोखंडी खलांत खलून प्र. मोहरी एवढी गोळी विड्याचे पानातून देणे.	ज्वर खोकला शूलादि बाल-	र. चं.
नागादि वटिका- वचनाग राळ कणखार लवंग वगैरे माक्याच्या रसांत खलून मोहरी प्रमाण गोळी दूध अगर मधातून दे.		"

विष चिकित्सा

औषधी | रोग | ग्रंथ

सामान्यचिकित्सा- सैंधव १ मीरे १ पिंपळी भार २ चूर्ण स्थावरजंगम विषनाशक नि.र.
मध तुपाशीं देणे.

वमनावश्यकता- कोणत्याही विषावर वमन आवश्यक आहे. स्थावरविष नाशक ,,
वमन झाल्यावर थंड पाण्याने स्नान घालून मध तुपातून
विषनाशक औषधें द्यावी.

घृतादियोग- तूप मध लोणी पिंपळी आले मिरी सैंधव यांचे सर्प विष नाशक ,,
मिश्रणा पिण्यास द्यावे.

टंकणयोग- टाकणखाराची लाही पाण्यातून द्यावी रुईचे
मूळ पाण्यातून द्यावे.

टंकणयोग- विषाच्या प्रमाणांत शुद्ध टाकणखार देणे. दूषी विंचू विष नाशक ,,
जास्त विष पोटांत गेले असतां तुपातून देणे.

वचनागलेप (आदी)- वृश्चिकदंशस्थानी वचनागाचा लेप करणे किंवा विंचू विष नाशक
कावळीच्या पाल्या व मोहोऱ्याचा लेप, जपाळाच्या पाण्यातून
लेप, नवसागर वहरताळ यांचा लेप विंचू विष नाशक

पिपीलिकादंशचिकित्सा- काळ्या वारुळाची माती त्रिफळा मुंग्या माशा व चन माश्या ,,
पुत्र गोमूत्रात वाटून लेप. यांच्या दंशावर

नखदंतविषचिकित्सा- कडूलिंब शेवगा वट पारंब्या पाण्यांत

औषधी | रोग | ग्रंथ

शिजवून जाड लेप करणे.

अपामार्गयोग- आघाडा मूळ १ तो. मध घालून चेपणे कोरफळी कुत्र्याचे विषावर ,,
मेथ्यांन व सैंधव कल्क दंशस्थानी बांधणे. कळीच्या दशस्थानी काचावा. व पाणी
कुचला शुद्ध [कुपात तळून नवनीत पाकुड्यात ठेवून] १ गुंज पासून रात्रौ देणे मृग किंवा हस्त न समापावेतो

कुक्कुटविष्टालेप- कोंबड्याचे विष्टे याचा लेप दंशावर करणे ,, ,,

गरनाशनरस- पारा सुवर्ण भ. सुवर्णमाक्षिक एकेक भाग गंधक रस दूषी विष नाशक ,,
३ भा. कोरफड रसांत एक दि. खल एक मासा प्रमाण साखर
मधातून देणे. त्यावर चिंचमूळ वाटून शिजवलेले दूध देणे.

सर्पविषावर अंजन- जपाळ्याच्या बियांचे चूर्ण करून लिं. या अंजनाने सापाचे विष उत र.चं.
लिंबू रसाच्या २१ भावना देणे. वातीप्रमाणे लांब टिकल्या करून मनुष्य साव धहोतो.
मनुष्याचे डोळे उघडून डोळ्यांत अंजन करावे.

सर्पविष अंजन प्र. २- जपाळ्याच्या बीवरील टरफल व आंतील ,, ,,
मोड काढून नरोटीत ठेवून लिंबू रसाची भावना देणे
त्याचे अंजन करणे हे अंजन प्रत्यक्ष अनुभविलेले आहे

सर्पविषावर- ५-७ काळी मिरे किंवा मिरचे किंवा कडू किंवा चा महाराष्ट्रीय केरख
पाला खाण्यास देणे तिखट किंवा कडू न लागल्यास सर्पदंश
झाल्याचे समजावे पोटात्या डुंबरी कन्हेरीचे सर्पविषावर महाराष्ट्रातील केरखर्ब-
मूळ पाण्यात उगाळून उत्तेध मारो शक्तिप्रमाणे- संत लाभाना महापकरे

औषधे	रोग	ग्रंथ
पाजणे विष नउतल्यास पुन्हा एक दा देणे. हे फार विषारी आहे परंतु सर्पविषावर अमृत आहे हे चुकून पोटांत गेल्यास ९ ते १८ तोळेपर्यंत तूप पाजणे म्हणजे जोर कमी होईल. कडू किं बाच्या पाल्याचा अंगारसा कोंचा रस ६।७ तो के किंवा मिरच्या १० तोळे पाण्यात वाटून घि कडू किंवा तिखट लागेपर्यंत पाजावीत. वि षउतल्यावर (म्हणजे १०-१२ तासाने) तूप भात जेवावा व पुढे पित्त नाशक गुळवेल से वन करीत जावे. म्हणजे अशक्तता जाऊन शक्ति येईल.	"	

योगवाहि औषधें

~~वाजीकरण प्रयोग~~

रसायने योग

औषधें	रोग	ग्रंथ
हयचोली वटिका - पारा वचनाग गंधक हरताळ सुंठ मिरे पिंपळी हिरडा बिहाडा आवळकठी टाकण खार जपाळ बी. यांचा माक्याचे रसात खलकरून प्र. १ गुंज योग्य अनुपानातून देणे.	सर्व रोग नाशक	भै. र. पं.
अश्विनीकुमार रस - वचनाग १ मिरे १ सुंठ १ त्रिफळा पीप ळमूळ पिंपळी अक्कलकरा जपाळ बी हरताळ टाकणखार लोंगा पारा गंधक. यांचा गाईचे अर्धा शेर दुधात खलकरून पुन्हा अर्धा शेर गोमूत्रांत खलून माक्याचे रसाची भावना देणे प्र. २ गुंज योग्य अनुपानातून.	"	वैद्यकल्पनिधी
उदयभास्कर रस -	ज्वरादिकावर	

वाजीकरण योग

औषधें	रोग	ग्रंथ
स्तंभकवटि — अफू व जायपत्री समभाग विड्याचे पानात दोन प्रहर खलून सुगंधी द्रव्यानें मिश्र करून घेणे. वदुग्ध घेणे.	वीर्यस्तंभक	रसचंडांशु

क्षार, वळवण कथन वत्यांचे गुण.

औषधी	रोग	ग्रंथ.
क्षार वत्यांचे गुण — सज्जीखार व जवखार हे क्षारयुग्म अग्नि प्रमाणे प्रखर आहेत. चिंचा, ओवा इत्यादि औषधींचे क्षारही प्रखर असतात.	गुल्म, मूळव्याध, संग्रहणी नाशक, सारक, पाचक, कृमिविकार, पुरुषत्व व मूतखडा नाशक.	शारंगधर व वैद्यकबालिधि
लवणपंचक वत्यांचे गुण — सैंधव[1], संचळ[2] (पादेलोण), बिडलोण[3], (नवसागर किंवा बांगडखार), समुद्रमीठ[4], सांबरे मीठ[5]	ही मधुर, स्निग्ध, मलमूत्रशोधक, हा स्रोतस प्रवेशी, बलनाशक, उष्ण, कफपित्तवर्धक, अग्निदीपक तीक्ष्ण.	शार्ङ्गधर व नि. र.

रस महारस उपरस साधारणरस वत्यांचे गुण.

अष्ट महारसवत्यांचे गुण

औषधी	रोग	ग्रंथ
रस- हिंगुळातून काढलेला पारा शुध्द असून नागवंगादि सात कंचुका रहित असतो. तो सर्व रसायनांत योजावा. हा अष्टविध संस्कारावाचून सर्व कार्यें करितो. हा सर्व पाऱ्यांत श्रेष्ठ असतो. असें शंकराने सांगितले.		रसचंडांशु
अष्टमहारस- १ अभ्रक २ वैक्रांत ३ माक्षिक ४ विमला ५ शिलाजित ६ मोरचूद ७ चपला ८ कलखापरी हे जाणून संग्रही ठेवावे.		,,
१ अभ्रकभस्म- अनेक प्रकारचे रोग जरा व मृत्यु यांचा नाश करते. व देहाला बळकटी आणते रूपवीर्य वर्धक.	वावडिंग, सुंठमिरे पिंपळी यांच्या तून घेतल्यास क्षय पांडुरोग संग्रहणी शूळ आमांश कुष्ट ज्वर श्वास प्रमेह अरुचि दु:कास अग्निमांद्य उदर योग्य अनुपानातून सर्व रोग नाशक.	,,
२ वैक्रांतभस्म- देहाला बळकटी आणते व रसायन आहे.	हे योग्य अनुपानातून विषज्वर व कुष्ठ नाशक आहे.	
३ सुवर्ण माक्षिकभस्म- यांत सुवर्णाचे कांही गुण असून हें सुवर्णाचे ऐवजी वापरतात हे प्रमेह मूळव्याध क्षय	हे त्रिफळा त्रिकटु मिरे तूप इ. अनुपानातून रोगानुसार वापरावे.	निघंट र.

औषधी	रोग	ग्रंथ
कफ कुष्ट व पित्तरोग नाशक असून शीतल योगवाही व रसायन आहे.		
४ विमलाभस्म- (माक्षिकाचा एक भेद) हे सुवर्णविमल, रौप्यविमल, कांस्यविमल या भेदाने ३ प्रकारचे असते. माक्षिकाप्रमाणे जाणावी. हे वृष्य वातपित्त नाशक व रसायन आहे.	यांची अनुपाने साधारण सुवर्ण	नि. र.
५ शिलाजित- हे ज्वर पांडु सूज मेह प्रमेह अग्निमांद्य मेद क्षय शूळ गुल्म प्लीहा हृदयशूळ आम त्वचाविकार नाशक बळकटी आणणारा. यांत रस उपरस लोखंड सुवर्णादि धातूंचे गुण असतात.	अनुपाने रोगानुसार जाणावी.	र. चं.
६ मोरचूद भस्म- हे सर्वदोष विष हृद्रोग शूळ मूळव्याध कुष्ठ आमपित्त व मळ व रक्ताचा नाशक असून रसायन व वांति व रेच करणारा आहे.		र. चं.
७ चपला- (माक्षिकभेद)		
८ कलखापरी-		

औषधी	रोग	ग्रंथ

उपरस वर्गांचे गुण

उपरस -१गंधक २गेरू (सोनगेरू) ३हिराकस ४तुरटी ५हरताळ ६मनशीळ ७सुरमा ८कंकुष्ठ

(आवळसारगंधक)

१शुद्धगंधक - कुष्ट (रक्तदोष) नाशक, मृत्युज्वरनाशक उष्ण अग्निदीपक व वीर्य वृद्धिकरणारा — र·चं·

२ शुद्धगेरू - (सोनकाव) गोड, स्निग्ध थंड डोळ्यास हितावह तुरट रक्तपित्त व रक्तदोष नाशक, उचकीओकारी व विषबाधानाशक. — र·चं·

३ हिराकस भस्म किंवा सत्व - उष्ण तुरट आंबट डोळ्यां नाहितकारक वातकफ नाशक केशवर्धक नेत्रकंडू विष बाधा मूत्रकृच्छ्र पांढरे कोड नाशक. — ״

४ तुरटी शुद्ध - (लाही) ही तुरट तिखट आंबट कंठाला हितावह. केसवाढविणारी व्रण विष व श्वेतकुष्ट नाशक. डोळ्यास हितावह त्रिदोष श्यामक आहे.

५ पत्री हरताळभस्म - (तालकभस्म) तिखट स्निग्ध प्र·गं· द्रवाळ खडीसाखरेशी तुरट, उष्ण, विषदोष कंडू, कुष्ट रक्तविकार वातपित्त सर्ववात कफ पित्त कुष्ठभेद — नि·र·

औषधी	रोग	ग्रंथ

कफरोग व व्रणनाशक जरामृत्युहारक व अभ्रकाप्रमाणे मूळव्याधनाशक. १गुं·गुळवेल वीर्यवृद्धिकरणारे — कादपांत वातरक्त व कुष्ठनाशक.

६ शुद्ध मनशीळ किंवा मनशीळ सत्व - रसायन कडू तिखट उष्ण कफवात नाशक सत्वयुक्त भूतबाधा विष अग्नि मांद्य कंडू खोकला व क्षय नाशक. — र·चं·

७ सुरमा -

शुद्ध तीक्ष्ण व उष्णवीर्य

८ कंकुष्ठ - हे अत्यंत रेचक, व्रण उठावले, शूळ गुल्म व गुदासंबंधी पीडा नाशक आहे. हे·मढसंग्रह औषधावर जवाइतके दिले जाते.

साधारणरस वर्गांचे गुण

साधारणरस - १कपिला २सोमल ३ नवसागर ४कवडी ५अग्निजार ६गिरीसिंदूर ७हिंगुळ ८मुरदाड शिंगी

१ कपिला -

औषधी	रोग	ग्रंथ
२ सोमल — हा विष असून याचा उपयोग प्राचीन आर्य ग्रंथांत फार साकेलेला दिसत नाही. परंतु युनानी व आरबी वैद्यकांतून याचे प्रयोग आढळतात हा अद्भुत गुणदायक आहे.	वात कफावर व शीतावर वैद्य शुद्ध सोमलाची योजना करिता. ना. याचे भस्म चूर्णांत श्वासकासज्वरा (पथ्य - चंडवाणी दही भात) ११. आहे.	र. चं.
३ नवसागर — हा सर्व धातूचे पाणी करिता हा अग्निदीपक असून गुल्म पांथडी लोंगचीकोरड जडपदार्थांना पचविता याचा शुद्धि कालवणावे विडलो नाही कि त्यक म्हणतात		
४ कवडी भस्म — परिणाम शूल संग्रहणी क्षय नाशक तिक्त व उष्ण अग्निदीपक हृद्य नेत्ररोग व कफवात व अतिसार नाशक.		
५ अग्निजार — त्रिदोष नाशक धनुर्वातादि सर्व वात रोग नाशक रसवीर्य यांना वाढविणारा अग्निदीपक जारण. हा समुद्रा तूनच शुद्ध असल्यामुळे शुद्धी करण्याची जरूरी नाही.		
६ गिरिसिंदूर — त्रिदोषनाशक मलभेदक पारदबंधक लोहसिद्धि करणारा व नेत्राला हितावह आहे		
७ ~~मुरदाड~~ हिंगूळ शुद्ध — सर्वरोगनाशक अग्निदीपक अतिरसायन सर्वदोषनाशक वृष्य जारण आहे. ह्यापासून		

औषधी	रोग	ग्रंथ
काढलेला पारा गुणांनी गंधक जिरविलेल्या पाऱ्याच्या सम आहे.		
८ मुर्दाडशिंगी — शिश्याचे सत्व कफनाशक उपदंश नाशक पारद बंधक व केस काळे करणारे आहे.		रसचंद्रांशु

रसायनोपयोगी द्रव्यें व त्यांचे गुण

रसायनोपयोगी इतर द्रव्यें किंवा (उपरस) — १ शेंदूर २ टाकणखार ३ शंख ४ चुनखडी ५ शिंप ६ समुद्रफेस ७ बोळ ८ गुग्गुळ.

औषधी	रोग	ग्रंथ
१ शेंदूर — याचे मारण व सत्वपातन करवाण्यांत उपयोग कोठे पाहण्यांत नाही व रून लावण्यात उपयोग करितात हा उष्ण. विसर्प (इसब) कुष्ठ कंडू विषनाशक हाड सांधक व्रणशोधक व व्रण भरून आणणारा आहे.		रसचं.
२ टाकणखार — (याला व्यवहारांत लेली सोहागी म्हणतात) धातूचे पाणी करणारा मलभेदक विषज्वर गुल्म आम शूल कफवात नाशक अग्निदीपक सारक सोने रुपे यांची शुद्धि करणारा.		रसचं.
३ शंखभस्म — हे खारट शीतल व ग्राहक असून संग्रहणी रेच डोळ्यातील फूल व तारुण्य पीटिका नाशक असून वर्णकारक आहे.		नि. र.

औषधी	रोग	ग्रंथ
४ चुनखडीरसं-चं. (खडू नि.र.) — ही मळकट व पांढरी दोन प्रकारची आहे. दुसरी दगडासारखी मऊ पंढरी व जड असते ती गुणांनी श्रेष्ठ आहे. ही दाहा व रक्तविकार नाशक थंड मधुर विषनाशक नेत्राला व वाढकाला हितावह लेखन आहे. पाषाण खडी व्रण रक्तपित्त नाशक व थंड आहे. (लेपास गुणदायक व भक्षण केली असतां मातीसारखी)		नि.र. ,,
५ शिंपा — ही मोत्याची व साधी अशी दोन प्रकारची आहे पहिली तिखट, स्निग्ध, श्वास. हृद्रोग शूल नाशक. रुचिकर मधुर व अत्यंत अग्निदीपक आहे. दुसरी असून तिखट. स्निग्ध. अग्निदीपक गुल्म शूल विषदोषना शक रुचिकर पाचक व बळदायक आहे.		रसचंडांशु.
शिंपभस्म — शितळ पित्तरोग रक्तविकार व ज्वरनाशक		नि.र.
क्षुद्रशंख भस्म — थंड नेत्ररोग व फोड शीतज्वरनाशक तीक्ष्ण ग्राहक अग्निदीपक व पाचक आहे.		र.चं. नि.र.
६ समुद्रफेस — नेत्ररोगनाशक, लेखन थंड ग्राहक आणि मोठ आव कर्णशूळ, कर्णग्रंथीनाशक पाचक अग्निदीपक आहे.		

औषधी	रोग	ग्रंथ
७ बोळ — तांबडा काळा व मनुष्यबोळ (गोरा) असा ३ प्रकारचा आहे. तांबडा रक्तविकार नाशक थंड बुद्धिवर्धक अग्नि दीपक पाचक ज्वर अपस्मार व कुष्ठनाशक गर्भाशय शुद्धिकारक आहे. काळा सुमवासाचा दाह, कंडू विष नाशक धातु कांति, आयुष्य, बळ, ओज, वर्धक आहे. गोरा —		र.चं.
८ गुग्गुळ शुद्ध — त्रिदोष नाशक वृष्य स्निग्ध पौष्टिक दीपन. पाक काळी तिखट, बलवर्ण आयुष्य. शोभा पुष्य स्मृति मेधा वर्धक पाप नाशक श्रेष्ठ शुक्र व मार्दव वर्धक.		
राजावर्त — याची गणना कोणी रसामध्ये व कोणी रत्नजाती मध्ये करतात. याचे भस्म जड स्निग्ध थंड पित्त नाशक प्रमेह, क्षय मूळव्याध पांडुरोग कफ वात नाशक अग्निदीपक पाचक वृष्य व रसायन आहे.		
रसकापूर —		

नव महारत्नें वत्यांचे गुण

औषधी	रोग	ग्रंथ
नवमहारत्नें - हिरा[1], पोवळे[2], मोती[3], पांचू[4], वैडूर्य[5], गोमेद[6], माणिक[7], इंद्रनील[8], पुष्पराग[9] हीं रत्नें होत.		
१ हीऱ्याचे भस्म - कांतिदायक, स्वर्गसुखदायक, दाहनाशक शक्ति व आयुष्य वाढविणारे.		
२ प्रवाळ भस्म - त्रिदोष व सर्व रोगनाशक रसायन पौष्टिक बलकारक कांतिवर्धक (पित्त व रक्तविकार नाशक) (विष व भूतबाधानाशक पाचन, लघु, अग्निदीपक सप व डोळ्याचे विकार नाशक आहे)		र. चं. नि. र.
३ मौक्तिक भस्म - मधुर थंड, दृष्टीरोग, विष क्षयनाशक वीर्यवृद्धिकारक, बलपुष्टि वाढविणारे आहे. (कफ पित्त क्षय खोकला दमा अग्निमांद्य नाशक आयुष्य वाढविणारे व दाह श्यामक आहे.		र. चं. नि. र.
४ पांचू -		
५ वैडूर्य		

औषधी	रोग	ग्रंथ
६ गोमेद -		
७ पद्मराग (माणिक)		
८ इंद्रनील मणी -		
९ पुष्पराग -		

औषधी	रोग	ग्रंथ

उपरत्नें व त्यांचे गुण

उपरत्नें – वैक्रांत, सूर्यकांत, चंद्रकांत, राजावर्त, लाल
मणि, पेरोज, यास्वरीजा विषनाशक व अग्निस्तंभक
जे निळे पिवळे. इत्यादि मणि लोकांत प्रसिद्ध आहेत
ते सर्व उपरत्नांत गणिले आहेत. महारत्नांच्या
अभावी उपरत्ने घ्यावी. मोत्याच्या अभावी मोताशीप
व पोवळ्याच्या अभावी पोवळ वेली घ्याव्यात.

नव महाविषें वत्यांचे गुण

औषधी	रोग	ग्रंथ
नव महाविषें– १ वचनाग, २ हारिद्रक, ३ सक्तुक, ४ प्रदीपन ५ सौराष्ट्रिक, ६ शृंगक, ७ कालकूट, ८ हालाहल, ९ ब्रह्मपुत्र.		र. चं.
१ शुद्ध वचनाग– रसायन, बलकारक, वातकफजन्यविकार नाशक, तिखट कडुतुरट, मद कारक, सुखदायक आहे. हा प्राणहरक पाक होण्यापूर्वीच देहांत संचार करून कैफ आणणारा. त्वरितगति आहे. तु तथापि युक्तीने योजिला असता प्राणदायक व रसायन आहे		
२–९ इतरविषें दुर्मिळ आहेत.		

उपविषें वत्यांचे गुण.

औषधी	रोग	ग्रंथ
उपविषें– १ निवडुंग, २ रुई, ३ कळलावी, ४ गुंज, ५ कणेर ६ कुचला, ७ जपाल, ८ धोतरा, ९ अफू ही सर्व पंचगव्यादिकांमध्ये शुद्ध करावी व विषांच्या अभावी योजावीत यांत विषासारखेच गुण आहेत.		
१ शुद्ध निवडुंग– रुचिकर तीक्ष्ण, अग्निदीपक, कडु, जड, शूळ अष्ठीलिका आध्मान गुल्म सूज उदरवातरोग त्रिदोषयकृत प्लीहा कुष्ठ उन्माद अश्मरी पांडु रोग नाशक		नि. र
२ शुद्ध रुई– सारक, वातरोग, कुष्ट, कंडु, विषदोष प्लीहा गुल्म मूळव्याध यकृत प्लीहोदर कृमिरोग नाशक.		,,
३ शु. कळलावी (खड्यानाग)– सारक असून, कुष्ठ सूज मूळव्याध व्रण शूळ नाशक, तीक्ष्ण उष्ण कृमि नाशक लघु पित्तकर गर्भ पातन करणारी		र. चं.
४ शु. गुंजा– लघु शीतल कक्षमेही श्वास खोकला कंडू कफ पित्त व व्रण नाशक.		
५ शु. कण्हेर– नेत्ररोग कुष्ठ व्रण नाशक लघु, उष्ण कृमि कंडु नाशक. भक्षण केली असतां विषाप्रमाणे		
६ शु. कुचला– तिखट कडू तीक्ष्ण उष्ण. कफवात नाशक कु. ष्ठ व विष व उन्माद नाशक मदकारक व सारक आहे.		
७ शुद्ध जपाल– हा रेचनाविषयीं चमत्कारशाली असा आहे. हा जड कडु कासिकर ज्वर कुष्ठ नाशक उष्ण जड असून व्रण कंडू कृमि व विषदोष नाशक आहे.		
८ शुद्ध धोतरा– मादक, वर्ण्य, दीपक, वातकृत ज्वर कुष्ठ नाशक उष्ण जड, व्रण कफ कंडु कृमि विषदोष नाशक		
९ शुद्ध अफू– शोषकरणारी, कफनाशक, वातपित्तकर मादक दाहकारक शुक्रस्तंभक गुल्म नीव प्रमेहकर		

औषधी | रोग | ग्रंथ

अतिसार संग्रहणी ढाळ ह्रीतकर दीपक व पाचक आहे.

भांग– तिरवट तुरट उष्ण कडू वातकफनाशक ग्राही वाणी शोधक बळदायक मधानाढविणारी व अत्यंत जठराग्निदीपक आहे.

अष्टधातू व त्यांचे गुण

अष्टधातू– १ सोने. २ रूपे (यादोघांना शुद्धलोहसंज्ञा आहे) ३ तांबे ४ लोखंड. ५ शिसें ६ कथील (याचार धातूंना पूतलोहसंज्ञा आहे) ७ पितळ ८ वटलोह (हीदोन मिश्रलोह होत) याआठ धातूंना अष्टधातू किंवा अष्टलोह म्हणतात. या अष्ठधातूंना शुद्ध करून व यांची भस्मे करून वापरावी

१ शुद्ध सोनें– हें उत्तम शुद्ध असलेतर याचे शोधन करण्याचे कारण नाही (इतर धातूंचे लेशुद्ध दिसले तरी त्यांचे शोधन करावे) हें विषनाशक, रसायन, बुद्धिकांति बलवीर्य वाढविणारे. लक्ष्मीदायक, सर्वरोगनाशक गोड, शोभा त्यादृक व पवित्र आहे. — र. चं.

सुवर्णभस्म– दिव्यकांति कारक, उरक्षत. श्वासखोकला क्षय वातपित्तप्रमेह संग्रहणी अतिसार कुष्ट — र. चं.

औषधी | रोग | ग्रंथ

ज्वर पंढत्व नाशक व कामोद्दीपक आहे.

कच्चे सोने उत्तम सुवर्णवरप्पाण्यामध्ये उगाळावे व त्यांत मध घालून ते सेवन करण्यास द्यावे म्हणजे ते गुणदायक होते. शुद्ध सोन्याचा वर्ख मधामधून दिला असतां तत्काळ विषनाशक, शुद्ध आम्लापित नाशक हृदयप्रीतिपुष्टिकारक क्षयव्रणनाशक अग्निदीपक इच्छा अनाहार कफनाशक वाढकीर्तिकारक. सर्वरोगांवर योग्य. अनुपानांतून दिला असता तत्तद्रोगनाशक आहे. — नि. र.

२ रौप्यभस्म– थंड, तुरट गोड, आंबट, वातप्रकोपनाशक अग्निदीपक बळकारक, स्निग्ध गुल्म अजीर्ण नाशक आयुष्यवर्धक जीर्णरोगनाशक बलवर्धन आहे. — र. चं.

३ ताम्रभस्म– कुष्ट प्लीहाज्वर कफवात श्वास खोकला अंगातील कफ, सूज, साप, शूळ उदर कृमि ओकारी पांडुरोग मोह अतिसार भ्रम व्याध गुल्म क्षय भ्रम मस्तकरोग प्रमेह उन्माद यारोगांचे नाशक व जठराग्निदीपक आहे.

औषधी	रोग	ग्रंथ
४ लोहभस्म आयुष्यकारक वलवीर्य वर्धक सर्वरोगनाशक कामोद्दीपक व श्रेष्ठ रसायन आहे.		

औषधी	रोग	ग्रंथ

म । लिख दिया सो सहाब पढ़वा कर [illegible] कहा [illegible] ता० २१ अप्र
ल सन १९२१ ई० व० रामचन्द्र राव कुन्डले मुलताई

नंबर	रकवा	लगान	हक	
३०	१०-५८	९)	किततई	वाके मोजे चन्दोरा बड़ा तहसील मुलताई जीला नेतूल व कुवा १ हिस्सा आधा

नी० कुशना का अंगूठा किया व० रामचन्द्रराव
T.M.

गवाहान

१ बाजीराव कुरमी चन्दोरा बु. हा० मुलताई = नी० ग० घुसाजी कुरमी साड़ीया हाल मुलताई व० रामचन्द्रराव

Sd/ [illegible] Rao
Sub Registrar

३) तीन रुपया बनाम कुशना वल्द छितया जात मड़ेरा सा० चन्दोरा बु० प्रा० खुद नं० २२० ता० २१-४-१९२१ द० लक्ष्मीनरायन मुलताई T.M.

Sd/ [illegible]
S.R.

[OrderDescription]
,CREATED=04.10.19 11:17
,TRANSFERRED=2019/10/04 at 11:50:24
,PAGES=98
,TYPE=STD
,NAME=S0001959
,Book Name=M-1387-AODHISANGARAH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF

FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,